

Az összeesküvés-elméletek és a szélsőjobboldal – Információk és ajánlások az erőszakos szélsőségek elleni küzdelemmel és fellépéssel foglalkozó szakembereknek

Szerző: **Francesco Farinelli**, a RAN szakértői csapatának tagja

Radicalisation Awareness Network
RAN

Az összeesküvés-elméletek és a szélsőjobboldal – Információk és ajánlások az erőszakos szélsőségek elleni küzdelemmel és fellépéssel foglalkozó szakembereknek

JOGI NYILATKOZAT

A jelen dokumentum az Európai Bizottság számára készült, azonban a dokumentum kizárólag a szerzők nézeteit tükrözi, és az Európai Bizottság nem vonható felelősségre a dokumentum közzétételéhez kapcsolódó semmilyen következményért. Az interneten további információkat találhat az Európai Unióval kapcsolatosan (<http://www.europa.eu>).

Luxemburg: az Európai Unió Kiadóhivatala, 2021

© Európai Unió, 2021

Az Európai Bizottság dokumentumainak további felhasználására vonatkozó szabályokat a bizottsági dokumentumok további felhasználásáról szóló 2011. december 12-i 2011/833/EU bizottsági határozat (HL L 330., 2011.12.14., 39. o.) tartalmazza. eltérő rendelkezés hiányában a jelen dokumentum további felhasználása a Creative Commons CC BY 4.0 licenc szerint engedélyezett (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). Ez azt jelenti, hogy a további felhasználás a forrás és az esetleges módosítások feltüntetésével van engedélyezve.

A nem az Európai Unió tulajdonában álló elemek használatához vagy sokszorosításához az adott jogtulajdonos közvetlen hozzájárulása szükséges.

Az összeesküvés-elméletek erkölcsi történetek, amelyek a helyes és a helytelen, valamint a jó és a rossz archetipikus narratíváin alapszanak. Mivel „fekete-fehér” világképet nyújtanak, fokozzák a társadalom megosztottságát a belső csoportba és a külső csoportba tartozó egyének között azáltal, hogy súlyosbítják a „másikkal” szembeni intoleranciát, valamint delegitimálják az eltérő véleményeket azáltal, hogy az összeesküvés részének tekintik őket. A szélsőséges csoportok az összeesküvés-elméleteket eszközként használják a toborzáshoz és a radikális ideológiájuk terjesztéséhez azáltal, hogy kihasználják a sebezhető emberek bizonytalanságait, félelmeit, társadalmi-gazdasági problémáit és mentális egészségügyi zavarait. Az elmúlt években bebizonyosodott, hogy a szélsőjobboldal aktívan és hatékonyan terjeszti az összeesküvés-elméleteket olyan egyéneket vagy csoportokat megcélozva, akiket a társadalomban jelen lévő rossz dolgok miatt hibáztatnak. Kulcsfontosságú feladat megvédeni ezeket az embereket attól, hogy elveszenek ezen csoportok összeesküvés-elméleteinek labirintusában, hiszen így megakadályozhatjuk, hogy az összeesküvés-elméletek hirdetői szélsőséges tettekre és erőszakra buzdítsák az embereket.

Bevezetés

Az összeesküvés-elméletek **globális jelenségek**, amelyek az emberi tevékenység majdnem minden területére hatással vannak. Az a hit, miszerint az összetett történelmi és politikai események rossz szándékú és nagy hatalmú emberek kis csoportja titkos összeesküvésének eredményei, elterjedt jelenséggé vált a társadalomban, főleg akkor, ha az illetékes hatóságok vagy a tudományos közösség nem ad rájuk egyértelmű magyarázatot. Az ilyen elméletek **arra irányuló próbálkozásoknak tekinthetők, hogy értelmezzék** a nyomasztó eseményeket, hogy feltárják végső okaikat, valamint hogy összekössék a szálakat olyan eseményekkel kapcsolatban, amelyek rendellenesnek, gyanúsak vagy megmagyarázhatatlannak tűnhetnek. Néhány esetben az ilyen elméletek ártalmatlanok, és a demokratikus párbeszéd részeként is tekinthetünk rájuk. A legtöbb esetben azonban az összeesküvés-elméletek szélsőséges magatartásformákkal, rasszista nézőpontokkal, tekintélyelvű hozzáállással és szélsőséges ideológiákkal hozhatók összefüggésbe, ez pedig rendkívül negatívan hat a társadalomra. Az összeesküvés-elméletek **legsúlyosabb következményei** közé tartoznak a következők: a szélsőséges narratívák vonzerejének növelése (pl. vonzó, „fekete-fehér” magyarázatok biztosítása megosztó eseményekkel kapcsolatban); az emberek és az állam közötti bizalom rombolása (pl. azon elképzelés népszerűsítése, hogy a kormányzatokat egy, a háttérben munkálkodó elit vezeti); gyűlöletbeszéd terjesztése (pl. egy konkrét csoport vagy személy kikiáltása bűnösnek); a bizonyítékok tiszteletben tartásának megkérdőjelezése (pl. szakértők és a tudásuk megkérdőjelezése anélkül, hogy megfelelő kompetenciával rendelkeznének az állításaik ellenőrzésére); erőszakra való buzdítás (pl. célpontok megnevezése); és akár halálesetek okozása is (pl. az emberek biztatása az oltások elutasítására az oltásellenes propaganda révén).

A Covid19 mint katalizátor

A Covid19-világjárvány kitörése katalizátorként hatott az összeesküvés-elméletekre. Mivel a vírus láthatatlan, a hozzá kapcsolódó **összeesküvés-elméletek virágkorukat élték, mint ahogy az minden krízishelyzetben történni szokott**. A szélsőséges csoportok kihasználták ezt a lehetőséget azáltal, hogy egyszerű megoldásokat és válaszokat kínáltak rendkívül összetett problémákra, azzal a céllal, hogy népszerűsítsék az ideológiájukat, és új követőket toborozzanak. Ilyen módon a szélsőjobboldali csoportok nagy szerepet játszottak a zsidók és a muszlimok elleni gyűlölet terjesztésében, valamint az elitellenes, rasszista és migrációellenes érzések népszerűsítésében. A szélsőséges csoportokon belül az összeesküvés-elméletek megjelenésének gyakorisága azt sugallja, hogy fontos ideológiai szerepet és funkciót töltenek be a radikalizálódási folyamatok felgyorsításában.

Erről az áttekintésről

A jelen tanulmány a radikalizálódás és az erőszakos szélsőségeség elleni küzdelemmel és fellépéssel foglalkozó szakembereknek nyújt rövid áttekintést azokról az alapvető mechanizmusokról, amelyekkel az **összeesküvés-elméletek alátámasztják a szélsőséges narratívákat**, valamint hozzájárulhatnak az

erőszak alkalmazásához, illetve ismerteti az összeesküvés-elméletek és a szélsőjobboldali csoportok közötti összefüggéseket.

A tanulmány négy részre oszlik:

1. Az első rész egy **szakirodalmi áttekintés**, amely az összeesküvés-elméletek szerepére, funkcióira és céljaira vonatkozó háttérinformációkkal látja el az olvasót.
2. A második rész áttekintést nyújt a szélsőjobboldalt támogató leggyakoribb összeesküvés-elméletekről, valamint rávilágít a **szélsőséges tevékenységekre és erőszakra mozgósító**, valamint egy konkrét politikai program előmozdítására használt narratívákra, az azonosított kulcsfontosságú célokra, a fő terjesztési csatornákra és arra, hogy ki áll mindezek népszerűsítése mögött.
3. A harmadik rész az **összeesküvés-elméletek leküzdésére** irányuló jelenlegi megközelítésekre összpontosít, a gyors terjedésükkel kapcsolatos veszélyek megelőzésére vonatkozó meglévő gyakorlatok és tanulságok alapján, valamint bemutatja, hogy miként lehet felszámolni ezeket az elméleteket, ha már megjelentek a társadalomban.
4. Végül a negyedik rész **ajánlásokat** tesz a korábbi részekben ismertetett információk alapján arra, hogy a civil társadalmi szereplők, az iskolák, a kormányzatok és a biztonsági szervek hogyan segíthetnek leküzdni az összeesküvés-elméleteket a saját tevékenységi területüknek megfelelően.

Háttér-információk

Az összeesküvés-elméletek jelentette probléma nem új jelenség ⁽¹⁾. Az emberi történelem tele van összeesküvés-elméletekkel és -narratívákkal, amelyek alapja nem az ismeretek és a megbízható források, hanem sejtések és meg nem erősített bizonyítékok, és melyek azt állítják, hogy **„nem minden az, aminek látszik”**. Ezek gyakran abból a vágyból vagy szükségletből erednek, hogy az emberek egyszerűsített formában szeretnék megérteni a sokrétű eseményeket azáltal, hogy keresnek valakit, akit a problémásabb szempontokkal kapcsolatban felelősségre lehet vonni ⁽²⁾.

Bár a létezésükről már régóta tudtak, az „összeesküvés-elmélet” fogalma az 1870-es és az 1970-es évek között terjedt el a társadalom szintjén ⁽³⁾, és a kutatók csak az 1990-es években kezdtek egyre nagyobb érdeklődést mutatni a téma iránt ⁽⁴⁾. Az elmúlt 10 évben megugrott az összeesküvés-elméleteket elemző publikációk és projektek száma. Bár számos szakirodalmi forrás áll rendelkezésre, nem egyszerű dolog ráaggatni valamire az „összeesküvés-elmélet” címkét. Egyrészt a hivatalos tanulmányok és a szakértők más-más véleménnyel vannak a kifejezés eredetét illetően; másrészt maga az összeesküvés-elmélet fogalma is bizonytalanságot és egyet nem értést vált ki a kutatók között, amikor a meghatározásáról van szó. A kutatások inkább a különböző nemzeti kontextusok egyediségeire összpontosítottak ahelyett, hogy **szisztematikus összehasonlító megközelítést** alkalmaztak volna. Ráadásul a témakört vizsgáló tudományágtól függően (történelem, társadalomtudomány, pszichológia, filozófia stb.) a jelenség leírásában megfigyelhető különbségek az adott tudományág által képviselt nézőpontból is eredhetnek ⁽⁵⁾. Végül pedig a kifejezést gyakran (ki)használják politikai diskurzusokban a kritika elutasítására, függetlenül attól, hogy igazak vagy hamisak; erről Rob Brotherton a következőképpen vélekedik: **„nem minden, egy adott összeesküvésről alkotott elmélet minősül összeesküvés-elméletnek”** ⁽⁶⁾. Mindezek miatt kulcsfontosságú funkcionális és megfelelő meghatározást adni a fogalomnak, amelynek a jellegzetességeinek, céljainak és funkcióinak leírásával kell kezdődnie.

Megfelelő meghatározás

Az „összeesküvés-elmélet” kifejezés meghatározásának egyik nehézségét az jelenti, hogy az alapvető lényege az élet és az irodalom, **a tények és a fikció**, valamint a tudomány és az áltudomány között van. Ezek az elméletek gyakran olyan tényeken, történelmi eseményeken vagy ténytiszta igazságokon alapulnak,

⁽¹⁾ Híres történelmi példák erre a jelenségre a John Robinson által 1797-ben írt *Proofs of a Conspiracy against all the Religions and Governments of Europe* című szöveg, valamint az Abbé Barruel által szintén 1797-ben írt *Memoirs Illustrating the History of Jacobinism* című szöveg. Mindkét szöveg a francia forradalom alatt a bajor illuminátusok összeesküvése kapcsán érzett félelmeket fejezi ki.

⁽²⁾ EU DisinfoLab, *COVID-19 Conspiracy Theories: Comparative trends in Italy, France, and Spain*.

⁽³⁾ McKenzie-McHarg, *Conceptual history and conspiracy theory*, 18. o.

⁽⁴⁾ Hristov et al., *Introduction*, 11. o.

⁽⁵⁾ Radu és Schultz, *Conspiracy Theories and (the) Media (Studies)*.

⁽⁶⁾ Brotherton, *Suspicious Minds*, 62. o.

amelyek narratíváit az igényeknek megfelelően eltúlozták, félrevezetően megváltoztatták vagy jelentősen átalakították.

Az **összeesküvés-elméletek elsősorban fikciók és erkölcsi történetek**, amelyek lehetnek teljes mértékben kitaláltak, illetve alapulhatnak tények és fikció keverékén, amelyek **belsőleg konzisztens magyarázatok és analógiák ördögi körét alkotják**. Így válhat például „**egy regényszerű jelenet a kinyilatkoztatások szövegévé**” (7), amely az úgynevezett jó emberek és a korrump elit közötti manicheusi küzdelmen alapul. Vegyük például a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* című pamfletet, a 20. század egyik legnagyobb befolyású hamisítványát. A feltételezett Jegyzőkönyvek egy antiszemita összeesküvés-elmélet kitűnő példái. Bár a tartalmuk fikción alapszik, a zsidók világuralomra törő állítólagos tervét ismertető szöveget 50 nyelvre fordították le, valamint széles körben felhasználták az Oroszországban és Ukrajnában végrehajtott pogromok, illetve a náci ideológia és mézszárlások legitimálására (8).

Egy összeesküvés-elméletnek **nem kell az események lehető leghihetőbb beszámolójának lennie**. Az Európai Bizottság értelmezése alapján az ilyen elméletek a következőképpen határozhatók meg:

„Az a hit, miszerint bizonyos eseményeket vagy helyzeteket titokban a háttérből nagy hatalommal rendelkező és rossz szándékú erők manipulálnak” (9).

Benjamin Lee szavait idézve, az összeesküvés-elméletekkel kapcsolatban az a fontos, hogy ezek „érthető és egyértelmű narratívák, **amelyek belső és külső csoportokra osztják a világot**, megerősítve az emberben az érzést, hogy **ő különleges**, mivel bennfentes tudáshoz van hozzáférése, és ez tovább fokozza a szélsőséges narratívák vonzerejét” (10). Ezáltal az összeesküvés-elméletek egyaránt célba vehetik az állítólagos titkos szervezeteket, mint például az illuminátus rendet, valamint a valós szervezeteket is, mint például a Bilderberg-csoportot vagy az Egyesült Nemzetek Szervezetét is.

Összeesküvés-elméletek és szélsőséges csoportok

A társadalmi és a politikai körökben számtalan összeesküvés-elmélet látott napvilágot, különféle témakörökben: holdra szállás (amely állítólag meg sem történt), Kennedy elnök meggyilkolása (akit állítólag a CIA gyilkolt meg) és Diana hercegnő halála (aki állítólag eljátszotta a saját halálát, vagy a királyi család összeesküvésének áldozata lett, de ezzel kapcsolatban sok más elképzelés is van még). Azonban Bartlett és Miller véleménye szerint ezek „**különösen elterjedtek a terrorista cselekedetekkel összefüggésben**” (11). Néhány példa ezekre az elméletekre: a szeptember 11-i támadás bennfentesek által végrehajtott bűncselekmény vagy hamis riasztás volt; a CIA a felelős a lockerbie-i katasztrófa miatt; a madridi vonatokon történt tömeggyilkosság a spanyol nemzeti és külföldi titkosszolgálatok által kitervelt esemény (12).

Ilyen szempontból az összeesküvés-elméletek hozzájárulhatnak a radikalizálódáshoz és a szélsőségességhez. Bár az összeesküvés-elméletekben való hit nem elegendő feltétele a szélsőséges cselekedeteknek (léteznek az összeesküvés-elméletekben hívő, békés csoportok is), és további kutatásokra van szükség ezen a területen, amint azt John M. Berger is bebizonyította, **a szélsőségesek által használt leggyakoribb krízisnarratívák összeesküvéseket foglalnak magukban**, és főleg „**azt a hitet, hogy külső csoportok titokban azon dolgoznak, hogy befolyásolják a belső csoportokban végbemenő cselekvéseket**” (13).

Meg kell jegyezni, hogy bár vannak ártalmatlan összeesküvés-elméletek is, másoknak **destabilizáló hatásai** lehetnek, és **erőszakra buzdíthatják az embereket**. Nem meglepő, hogy az összeesküvés-elméletek **hatásos toborzási eszközök** a szélsőséges ideológiáknak, és ez fordítva is igaz: a szélsőséges ideológiák összeesküvés-elméletekhez vezethetnek (14). A szélsőjobboldali ideológiák például összekapcsolhatók az olyan antiszemita összeesküvés-elméletekkel, mint például a korábban említett *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* pamflethez kapcsolódók, amelyek

(7) Boym, Conspiracy Theories and Literary Ethics: Umberto Eco, Danilo Kiš and The Protocols of Zion, 98. o.

(8) Boym, Conspiracy Theories and Literary Ethics: Umberto Eco, Danilo Kiš and The Protocols of Zion, 98. o.

(9) Európai Bizottság, [What are conspiracy theories? Why do they flourish?](#)

(10) Lee, Radicalisation and conspiracy theories, 344. o.

(11) Bartlett és Miller, The power of unreason, 17. o.

(12) uo.

(13) Berger, Extremism, 66. o.

(14) Cassam, Conspiracy Theories, 50. o.

célja **megfordítani az áldozatok és az elkövetők közötti szerepeket**: e narratíva szerint a zsidók (a külső csoport) át akarják venni az uralmat az egész világ fölött, és azért találták fel az antiszemitizmust, hogy elérjék a nem zsidó emberek (a belső csoport) előtt a valódi szándékaikat és céljaikat.

Az **áldozattá válás** bizonyos muszlim és szélsőbaloldali csoportok esetében is fontos szerepet játszik. Az előbbi esetében az összeesküvés-elmélet az iszlám vallás eltörlésére irányuló állítólagos zsidó-keresztény összefogásra összpontosít. Az utóbbi esetében az összeesküvés-elmélet az antiszemitizmushoz kapcsolódhat, mint ahogy az a szélsőjobbaldali és az iszlamista ideológiák esetében megfigyelhető, valamint ahhoz, hogy az úgynevezett globális elit megpróbálja kialakítani – az ő szavaikkal élve – az „új (totalitárius) világrendet”⁽¹⁵⁾.

Az összeesküvés-elméletek tehát átfedésben lehetnek egymással még akár a szembenálló szélsőséges csoportok esetében is, valamint „gyakran ún. »**radikalizáló szorzóként**« működnek, amely visszacsatol a csoport ideológiájába, belső dinamikájába és pszichológiai folyamataiba”⁽¹⁶⁾.

Összegzésképpen a meglévő szakirodalom alapján elmondható, hogy az **összeesküvés-elméletek** használata és terjesztése **fontos társadalmi szerepet játszhat a szélsőséges csoportok esetében**, főleg a következők által:

- Az ilyen elméletek kinyilatkoztatásokként való bemutatása, amelyeknek célja az „igazi tudást” és a „titkos jelentést” átadni azoknak, akik méltóak arra, hogy ismerjék az igazságot, ezáltal megerősítve a csoportban és az egyének között az összetartozás érzését azok között, akik osztják ezt a hitet.
- Egyértelmű narratívát kínál megoldásként az élet összetettségével és számtalan bizonytalanságával szemben.
- Azt a benyomást kelti, hogy sürgősen tenni kell a jó dolgok iránt való küzdelem érdekében. Ez a sürgető érzés az ellenfelekkel szembeni erőszakot is igazolja, hiszen „nincs más alternatíva”, és máskülönben „túl késő lesz”.
- Áldozattá válás.
- Az áldozatok és az elkövetők szerepének megfordítása.
- A „mi és ők” típusú perspektíva eltúlzása azáltal, hogy a belső csoportot érintő vélt vagy valós problémákat egy nagy hatalmú, titokzatos külső csoport által végrehajtott titkos és illegális cselekedeteknek tulajdonítanak.
- A másképp gondolkodók delegitimálása azáltal, hogy az összeesküvés részeként tekintenek rájuk.
- A szélsőséges ideológiák és narratívák vonzerejének fokozása.
- A meglévő előítéletek igazolása.
- A bizalmatlanság fokozása egyrészt az állampolgárok és adott közösségek, másrészt a kormányzatok és intézmények között.
- Egy adott politikai vagy ideológiai elmélet népszerűsítése az igazság kárára.

Végül pedig az ilyen elméletek lehetőséget kínálnak az egyéneknek, hogy azonosítsák, ki a (vélt) felelős a problémáikért. Azáltal, hogy egy adott csoportot vagy egy bizonyos személyt kiáltanak ki felelősnek, **hozzájárulhatnak a szélsőséges erőszak kiváltásához**, valamint az áldozatok és a célpontok kijelöléséhez.

Összeesküvés-elméletek politikai előnyszerzés céljából

A két pólus között – például a belső és a külső csoport között – meglévő konfliktus kihangsúlyozása kifejezetten fontos annak világossá tételéhez, hogy az összeesküvés-elméletek szinte mindig olyan politikai célokat mozdítanak elő, amelyek célja **befolyásolni a közvéleményt** vagy egy egy konkrét célcsoport

⁽¹⁵⁾ Bartlett és Miller, The power of unreason, 3. o.

⁽¹⁶⁾ Bartlett és Miller, The power of unreason, 4. o.

véleményét egy adott irányba. Ezzel kapcsolatban Cassam azon a véleményen van, miszerint az „összeesküvés-elméletek [...] elsősorban a **politikai propaganda** egyik formáját jelentik” ⁽¹⁷⁾. A szerző véleménye szerint az ilyen elméletek eltérnek az olyan összeesküvéses tényekre épülő hagyományos történetektől, amelyek a történelem során bekövetkezett eseményekkel kapcsolatosak. Az utóbbi jól dokumentált történelmi eseményekre utal, az előbbi pedig politikai játszmákra.

A meglévő szakirodalom ⁽¹⁸⁾ áttekintésével azonosíthatjuk az összeesküvés-elméletek néhány elkülönülő **jellemzőjét**. Ezekről az elméletekről a következők mondhatók el:

- **Spekulatívok**

A sikeres összeesküvés minden bizonyítékot eltüntet. Ennek következtében az összeesküvés-elméletek gyakran csak a rendellenességekre és a féligazságokra összpontosítanak egy történettel kapcsolatban, és nem az egyértelmű bizonyítékokra. Ez a feltételezés lehetővé teszi az összeesküvés-hívőknek, hogy hitelessé tegyék a sejtéseiket.

- **Ellentmondanak**

A mainstreamre és a hivatalos szakértőkre úgy tekintenek, mint akik a rendszer tagjaiként megpróbálják eltitkolni az összeesküvést. Ennélfogva a nézőpontjuk hamis, az összeesküvés-elméletekben hívők pedig természetüknél fogva ellenzik ezek „hivatalos narratíváját”.

- **Ezoterikusok**

A történelmi események hivatalos narratívájából gyakran hiányzik az ezoterikus töltet. Azáltal, hogy elutasítják az egyértelmű magyarázatokat, illetve titokzatos és ezoterikus magyarázatok keverékét kínálják, az összeesküvés-elméleteknek nagyobb a vonzereje.

- **Szakszerűtlenek**

Bár az összeesküvés-elméletek néhány hívője rendelkezik bizonyos képesítésekkel, a legtöbbjük csupán „internetes detektív” és „amatőr nyomozó”.

- **Premodernek**

Ebben az értelemben a premodern nézőpont úgy tekint az összetett eseményekre, mintha mindig lenne egy mélyebb jelentésük, és mintha mindig lenne egy elit csoport, amely irányítja az eseményeket.

- **Elszigetelődnek**

Az összeesküvés-elméletek elosztatására tett kísérletekre az elméletek hívői vagy az elméletek által elcsábított egyének úgy tekinthetnek, mint a hitüket igazoló bizonyítéokra.

Cassam véleménye szerint ezen jellemzők miatt az összeesküvés-elméletek valódiságának valószínűsége csekély. A szerző véleménye szerint valójában „**nem az számít, hogy az összeesküvés-elmélet igaz-e, hanem az, hogy vonzó-e**” ⁽¹⁹⁾.

Miért hisznek az emberek az összeesküvés-elméletekben?

Ha az összeesküvés-elmélet a hamis információk és álhírek terjesztése egy nemes küldetés égisze alatt a nyilvánvaló (és gyakran szörnyű) események mögötti rejtett tervek és titkos erők felderítésére, akkor az **összeesküvés-elmélet szerzőjét** úgy lehet meghatározni, mint a (vélt) **hőst, akinek feladata kinyilatkoztatni az igazságot**. A spektrum másik oldalán helyezkednek el azok az egyének, akiket az „**összeesküvés-elméletek fogyasztóinak**” nevezhetünk: ezek olyan személyek, akik nem találnak ki összeesküvés-elméleteket, de ennek ellenére vonzódnak hozzájuk és hitelt adnak nekik, függetlenül attól, hogy ők maguk terjesztik-e őket vagy sem.

Ezek az egyének azért vonzódnak az összeesküvés-elméletekhez, mert a szörnyű események, ahogyan arról Cass Sunstein is ír, felháborodást váltanak ki, így az eseményeket szándékos cselekményekhez kell

⁽¹⁷⁾ Cassam, Conspiracy Theories, 6–7. o.

⁽¹⁸⁾ Lásd még: Cassam, Conspiracy Theories; Brotherton, Suspicious Minds; Keeley, Of conspiracy theories; Goertzel, Belief in conspiracy theories; Sunstein és Vermule, Conspiracy theories: Causes and cures.

⁽¹⁹⁾ Cassam, Conspiracy Theories, 31. o.

kötni ⁽²⁰⁾; vagy az is előfordulhat, ahogy arra Cassam is rávilágított, hogy az adott elmélet egyezik az egyén ideológiai vagy politikai elkötelezettségével; továbbá Brotherton véleménye szerint:

„Az összeesküvés-elméletek rezonálnak az agyunkba kódolt bizonyos elfogultságokkal és egyszerűsítésekkel, valamint a világgal és a benne élő emberekkel kapcsolatos legrejtettebb vágyainkhoz, félelmeinkhez és feltételezéseinkhez kapcsolódnak. Az elménk veleszületett tulajdonsága a gyanakvás. Mindannyian született összeesküvéselmélet-hívők vagyunk” ⁽²¹⁾.

Arra a kérdésre válaszolva, hogy miért vagyunk mindannyian hajlamosak elhinni az összeesküvés-elméleteket, Brotherton rávilágít az emberi elme néhány kognitív elfogultságára:

- **Az irányítás iránti vágy**
Ha valaki nem képes irányítani saját magát, akkor egyfajta kompenzációs ellenőrzési módszert fog keresni. A kompenzációs irányítás egyik ilyen formája, ha azt hisszük, hogy vannak olyan nagy hatalmú ellenségeink, akik képesek irányítani az életünk bizonyos területeit.
- **Mintakeresés**
A kapcsolatok létrehozása és a mintakeresés segít megérteni a minket körülvevő világot. Ezt az emberek öntudatlanul hajtják végre, és néha az is előfordul, hogy „olyan dolgokat kapcsolnak össze, amelyek igazából nem is tartoznak össze”.
- **Szándékossági elfogultság**
Az emberek hajlamosak feltételezni, hogy a dolgok mindig azért történnek, mert „valaki azt akarta, hogy így legyen”.
- **Arányossági elfogultság**
Az emberek hajlamosak feltételezni, hogy egy adott esemény nagyságrendje megfelel az azt kiváltó esemény nagyságrendjének.
- **Megerősítési elfogultság**
Az emberek hajlamosak arra, hogy olyan bizonyítékokat keressenek, amelyek alátámasztják, amit hisznek, figyelmen kívül hagyva az ennek ellentmondó elemeket és bizonyítékokat.

Más tényezőket is idézhetünk, amikor arról beszélünk, hogy az embereket miért érdeklik az összeesküvés-elméletek, illetve miért hajlamosak összeesküvés-elméleteket létrehozni, fogyasztani, elhinni vagy terjeszteni. Freeman és Bentall erről így vélekedik:

„A világ összeesküvés-elméleteken keresztül történő értelmezése rendkívül kézenfekvő a marginalizáció, a szegénység, a rossz gyerekkori élmények, az irányítás hiánya, az alacsony önbecsülés és a boldogtalanság kontextusában” ⁽²²⁾.

Jelenleg két fő elmélet van arra vonatkozóan, hogy miért születnek és válnak népszerűvé az összeesküvés-elméletek. Az egyiket nevezhetjük a „**paranoid perspektívának**”, a másikat pedig a „**kulturális-szociológiai perspektívának**”. Az első perspektíva, amelynek úttörője Richard Hofstadter volt ⁽²³⁾, azt feltételezi, hogy az összeesküvés-elméletek az egyén lelki alkatának csak egy részét képezik, valamint hogy az összeesküvés-elméletekben hívőknek paranoid személyiségtípusuk van, tehetetlennek érzik magukat, és fekete-fehér a világnézőjük. A másik perspektíva viszont úgy tekint az összeesküvés-elméletekre, hogy mélyen bele vannak ágyazva a politikai kultúrákba, és inkább arra a tényre összpontosít, hogy az összeesküvésekben való hit az úgynevezett hatalmon lévő elit elleni populista tiltakozás egyik formájának is tekinthető ⁽²⁴⁾. Ebben az esetben az összeesküvés-elméletek olyan társadalmi feszültségek tünetei lehetnek, amelyekre megoldást kell találni.

⁽²⁰⁾ Sunstein, Conspiracy Theories and Other Dangerous Ideas, 13. o.

⁽²¹⁾ Brotherton, Suspicious Minds, 16. o.

⁽²²⁾ Freeman és Bentall, The concomitants of conspiracy concerns, 596. o.

⁽²³⁾ Lásd még: Hofstadter, The Paranoid Style in American Politics.

⁽²⁴⁾ Lásd még: Hooper, Populism and conspiracy theory in Latin America, 260–274 o.; Bergmann, Conspiracy & Populism: The Politics of Misinformation.

Az internet és a közösségi média szerepe

Az összeesküvés-elméletek számos módon, illetve különböző okokból terjednek: fontos események szándékos befolyásolása, adott egyéneket és csoportokat célzó politikai propaganda, analitikai képességek hiánya, kognitív elfogultság, szórakoztatás, pénzügyi okok stb. A polarizáció, a szélsőségesség vagy az erőszak népszerűsítésének szándéka nélkül is terjedhetnek. Ennek ellenére, ha egy összeesküvés-elmélet sikeresen gyökeret ver, utána gyorsan elterjedhet, és ezt követően nehéz lesz megakadályozni, hogy hasson a radikalizálódásra hajlamos emberekre.

Az internet, a közösségi média, a TV-műsorok és az úgynevezett összeesküvés-mozik egyaránt **fokozhatják az összeesküvés-elméletek iránti fogékonyságot** ⁽²⁵⁾. Ebben a tekintetben még a **zene** is fontos szerepet játszhat. A „White Power Music” mozgalomhoz hasonló mozgalmak például arra alapozva terjesztik a rasszista tartalmakat, hogy a nemzetközi összeesküvések aláássák a fehér embereket. És valóban: a zene évtizedekig szolgálta a fehér felsőbbrendűség szervezőit, az internet pedig hatékony eszköz arra, hogy ezt tovább terjesszék és népszerűsítsék. A tény, hogy az internet népszerűsítheti és terjesztheti az összeesküvés-elméleteket, valamint hogy az online fórumok és a közösségimédia-csatornák értékes betekintést nyújtanak a jelenség működésébe, nem jelenti azt, hogy az emberek manapság hajlamosabbak arra, hogy higgyenek az összeesküvés-elméletekben, mint az internet feltalálása előtt ⁽²⁶⁾. Ennek ellenére bizonyos tényezők, például az, hogy könnyedén hozzá lehet férni az összeesküvés-elméletekhez, gyorsan lehet őket terjeszteni, valamint hogy rendkívüli mértékben megnőtt a nyilvánosan elérhető adatok mennyisége, miközben nincsenek kap aszkodók az értelmezésükhöz, növelhetik **annak a veszélyét, hogy a legsebezhetőbbek az összeesküvések hálójába kerülnek**. Ezenkívül a közösségimédia-csatornákat tekintve bizonyos kutatók azon a véleményen vannak, hogy:

„Téves az a hit, miszerint az összeesküvés-elméletek válogatás nélkül eljutnak minden emberhez a közösségi médián keresztül. Ehelyett inkább azokban a közösségekben maradnak meg, amelyek tagjai már eleve egyetértenek velük” ⁽²⁷⁾.

Ebben a tekintetben fontos megjegyezni, hogy a terroristák új generációjára általánosan jellemző, hogy a radikalizálódási folyamat nagy része az online térben történik ⁽²⁸⁾, ahol számos online közösségben megosztják a különböző összeesküvés-elméleteket, és így a politikai világnézeteiknek megfelelően megerősítik egymás elméleteit. Nem szabad alábecsülnünk a kölcsönös radikalizációval és a társadalmi polarizáció fokozódásával kapcsolatos kockázatokat.

Az összeesküvés-elméletek és a szélsőjobboldal

Egy, a *Journal of Social and Political Psychology* című folyóiratban 2017-ben közzétett kutatás szerint a **„szélsőséges baloldalhoz és jobboldalhoz tartozó egyének nagyobb eséllyel hisznek az összeesküvés-elméletekben, mint a mérsékelt politikai nézeteket valló személyek”** ⁽²⁹⁾. És valóban, a politikai szélsőségesség és az összeesküvésekben való hit egyaránt kapcsolódik a társadalom értelmezésére irányuló gondolkodásmódhoz ⁽³⁰⁾. Amint az áttekintés első részében is említettük, az, hogy valaki egyszerű válaszokat ad az összetett kérdésekre, és egyértelműen azonosítja az összetett események okait és az ezekért felelős személyeket, a bizonytalanságok kezelésének egy módja. A szélsőséges csoportok az emberek ezen igényét arra használják ki, hogy a szélsőséges politikai ideológiáikat terjesszék, egyértelmű magyarázatot kínálva a nyomasztó eseményekről a célközönségnek, amely ezek támadhatósága és logikai következtetlenségei ellenére lehetővé teszi az embereknek, hogy ne kelljen feladniuk a meggyőződéseiket és a hitüket.

Az összeesküvés-elméletek a szélsőségesség minden fajtája esetében népszerűek. Az Európai adatai szerint az elmúlt években szélsőjobboldali személyek számos terrortámadást hajtottak végre, amelyek Európát is elérték; ezen támadások inspirációját egy „olyan globális közösség adta, amely elfogadja és megerősíti az összeesküvés-elméleteket, valamint népszerűsíti az erőszakos

⁽²⁵⁾ Mulligan és Habel, The implications of fictional media for political beliefs, 2. o.

⁽²⁶⁾ Douglas et al., Understanding Conspiracy Theories, 15. o.

⁽²⁷⁾ Douglas et al., Understanding Conspiracy Theories.

⁽²⁸⁾ Lásd még: Weimann, Terrorism in Cyberspace: The Next Generation; UNODC, The use of the Internet for terrorist purposes.

⁽²⁹⁾ Krouwel et al., Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs, economic evaluations and political trust?, 435. o.

⁽³⁰⁾ van Prooijen et al., Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories, 570. o.

cselekvéseket”⁽³¹⁾. A Norvégiában (2011) és Új-Zélandon (2019) történt támadások (amelyekről a későbbiekben részletesebben beszélünk) olyan mellbevágó példák, melyek bemutatják, hogy **milyen pusztító hatása lehet a szélsőjobboldali csoportok diskurzusaiban jelen lévő apokaliptikus hiedelmeknek és összeesküvés-elméleteknek. A valóságot „jóra és rosszra”**⁽³²⁾ felosztó neonáci összeesküvés-elképzeléseket és fasiszta kultúrákat gyakran támasztják alá olyan összeesküvés-elméletek, amelyek a követőknek „küldetéstudatot és »nemes« célt nyújtanak, esetenként a vallásos meggyőződésükre támaszkodva – amelyre néhányan egyszerűen csak a »hitükként« utalnak”⁽³³⁾.

Az összeesküvés-elméletek hirdetői nagy valószínűséggel érik el a szélsőjobboldali spektrumhoz széles ideológiai kötődéssel rendelkező egyéneket. Ahogyan azt az Institute of Economics and Peace is jelezte, az elmúlt 10 évben a szélsőjobboldali terrorcselekmények nem köthetők szorosan egy konkrét terrorista csoporthoz⁽³⁴⁾. A széles ideológiai hűség ezen spektrumán az **összeesküvés-elméletek táplálják a toborzási módszereket**, megteremtve az azonnali cselekvést igénylő közvetlen veszély érzetét.

A szélsőjobboldal különböző mozgalmak csoportjából tevődik össze⁽³⁵⁾, amelyek fenyegető és rasszista nézőpontot képviselnek, valamint összeesküvés-elméleteket kapcsolnak bizonyos történelmi eseményekhez és egyéb társadalmi-politikai tényekhez⁽³⁶⁾.

„Ezek hozzájárulnak a kisebbségi csoportokkal szemben érzett félelem és ellenségeskedés légkörének kialakulásához. Az ilyen légkör, amely idegengyűlöletre, a zsidók és a muszlimok elleni gyűlöletre, valamint bevándorlóellenességre épül, csökkentheti a radikalizálódott személyek tűréshatárát, így gyakrabban folyamodnak erőszakhoz a kisebbségi csoportokba tartozó emberekkel és tulajdonukkal szemben, amint azt túlságosan is sokszor láthattuk az elmúlt hónapokban”⁽³⁷⁾.

Még ha az EU-ban tevékenykedő szélsőjobboldali személyek nem is folyamodnak erőszakhoz, a propagandájuk – amely gyakran azon a hiedelmen alapszik, hogy a „fehér faj” felsőbbrendű, valamint azon a feltételezett összeesküvésen, hogy a fehér népeiséget tömeges bevándorlás útján akarják kicserélni – gyűlöletbeszédet terjeszt, népszerűsíti a célcsoportok dehumanizálását, és erőszak alkalmazására buzdít másokat. Még a szélsőjobboldali populista mozgalmak esetében is gyakran fordul elő az, hogy úgy fogadják el az összeesküvés-elméleteket, hogy nem folyamodnak közvetlenül fizikai erőszakhoz. Egy másik példa ebben a tekintetben az **úgynevezett genderalapú összeesküvés-elmélet**, amely a jelek szerint széles körben elterjedt a szélsőjobboldalon. Azok az emberek, akik hisznek ebben az elméletben, úgy gondolják, hogy a társadalmi nemek kutatása és az LGBT-jogokkal kapcsolatos aktivizmus valójában egy nagy hatalommal bíró csoport titkos tervének látható manifesztációja, amelynek célja kárt okozni bizonyos belső csoportokban, például a katolikus egyházban, vagy a családi egység felbontása a nemek közötti konfliktus szításával⁽³⁸⁾.

Összefoglalva: az ilyen elméletek erőszak alkalmazása nélkül is népszerűsíthetik az idegengyűlöletet, a tekintélyelvűséget, a bűnbakképzést és az összeesküvés-elméletekben való hitet, azzal a kockázattal, hogy ezáltal legitimálják a diszkriminációt, vagy rombolják a demokratikus intézményekbe vetett bizalmat.

Bevándorlóellenes összeesküvés-elméletek

Mielőtt 51 embert megölt és több tucatot megsebesített Új-Zélandon két mecsetben, Brenton Tarrant közzétett egy 74 oldalas kiáltványt, amelynek a címe a **„The Great Replacement”** (A nagy felcserélés) volt. Ez a cím utalás Renaud Camus *Le Grand Remplacement* című könyvében olvasható összeesküvés-elméletre. A kiáltvány betekintést nyújt Tarrant összeesküvés-elméleteinek és erőszakos ideológiájának alapvető jellemzőibe, amelyek a következőképpen foglalhatók össze⁽³⁹⁾:

⁽³¹⁾ Europol, European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2020, 77. o.

⁽³²⁾ Úgy tűnik, hogy ez a gondolkodásmód a szélsőségeség minden formájára jellemző.

⁽³³⁾ Jackson, Conspiracy Theories and Neo-Nazism in the Cultic Milieu, 462. o.

⁽³⁴⁾ Institute of Economics & Peace, Global Terrorism Index 2019, 44. o.

⁽³⁵⁾ Például fehér felsőbbrendűek, fehér nacionalisták, fehér szeparatisták, valamint neonácik, például a Ku Klux Klan, az American Nazi Party, a National Alliance, az Aryan Nations stb. mozgalom tagjai.

⁽³⁶⁾ Winter, My Enemies Must Be Friends: The American Extreme-Right, Conspiracy Theory, Islam, and the Middle East, 1. o.

⁽³⁷⁾ De Bolle, Foreword, 4. o.

⁽³⁸⁾ Marchiewska és Cichocka, How a gender conspiracy theory is spreading across the world.

⁽³⁹⁾ Centre for Analysis of the Radical Right, 'The Great Replacement' – Decoding the Christchurch Terrorist Manifesto.

- a bevándorlók „betolakodók”, akik gyarmatosítani akarják mások területeit;
- a „betolakodók” a termékenységi rátájukkal tönkreteszik a bolygót;
- a fehér faj támadás alatt áll, és a közvetlen kihalás fenyegeti;
- az iszlám vallás és a muszlimok jelentik a legnagyobb veszélyt Európára és a fehér felsőbbrendűsége;
- a kapitalizmus és a szocializmus, valamint a liberalizmus és a „nihilizmus” tönkretette a környezetet, és jelentősen hozzájárult a nyugati civilizáció hanyatlásához;
- a „globalizmus”, amely a gazdaságot és a médiát irányító háttérhatalmak javát szolgáló gazdasági és politikai rendszer, általában problémaként jelenik meg, akár csak a „fehérelles médiagépezet” és az „X-csoportok”, amelyekhez ugyancsak rossz szándékú titkos tervek köthetők;
- az európai népesség hanyatlásának egyik oka a hagyományos családmódel lerombolása;
- az internet mindenre képes választ adni: „Sehol máshol nem fogod megtalálni az igazságot”.

Tarrant, aki saját magát „ökofasisztának” vallotta, és az úgynevezett „zöld nacionalizmus” (a túlnépesedés és a migráció elleni harc) által kívánta fenntartani a természet rendjét, azt vallotta, hogy a Christchurchben történt támadásokat **bosszúból** hajtotta végre a fehér európai emberekkel szembeni (feltételezett) népiirtás és az Európában történt dzsihadista támadások miatt.

A kiáltvány rámutat a „nagy felcseréléssel” kapcsolatos összeesküvés és a vele párhuzamos **„fehér fajirtás” elmélet** közötti ideológiai kapcsolatokra, amelyek egyaránt a fehér faj felsőbbrendűségét hirdetik, valamint arra a tényre figyelmeztetnek mindenkit, hogy a fehér populációt a lecserélődés veszélye fenyegeti. Bár mindkét elmélet rasszista megfogalmazásokat használ a bevándorlókra, és népszerűsíti a kisebbségek elleni gyűlöletet, a legalapvetőbb különbség a kettő között az, hogy az előbbi közelebb áll az úgynevezett **Euróbia-elmülethez** (amely szerint jelenleg folyamatban van a nyugati országok iszlamosítása), míg az utóbbit gyakrabban inkább antiszemita összeesküvés-elmületekkel hozzák kapcsolatba ⁽⁴⁰⁾. Azonban ahogyan arra már a tanulmány első részében is rávilágítottunk, az ilyen elmületek között átfedések lehetnek a célpontokat illetően. A „nagy felcserélési” elmélet esetében például gyakran úgy vélik, hogy az összeesküvést a zsidók vezetik ⁽⁴¹⁾.

A „nagy felcserélés” összeesküvés-elmületeket az **antifeminizmussal** is kapcsolatba hozzák:

„A feminizmust állítólag azért hozták létre, hogy elvonják a nők figyelmét a „természetes” anyai szerepükről, majd ezt követően őket lehetett hibáztatni a nyugati országokban megfigyelhető csökkenő születési rátáért, amelynek eredményeképpen a bevándorlók – akik körében a nők gondolkodásmódját a feminista retorika állítólag nem befolyásolta – gyorsabban válhatnak többségé” ⁽⁴²⁾.

Brenton Tarrant bevallása szerint több személyiség is hatást gyakorolt rá: Oswald Mosley angol politikus, aki 1932 és 1940 között a Brit Fasiszta Unió vezetője volt, Dylann Roof, a fehér felsőbbrendűség hívője, aki Charlestonban 2015-ben kilenc afroamerikai személyt ölt meg és Anders Breivik, a 2011-es norvégiai támadások elkövetője. Mindannyian egyetértettek (vagy egyetértettek) azon **rasszista nézetekkel**, amelyek szerint szörnyű jövő és sors áll előttünk, amely a fehér emberek hatalmának elvesztésével fog járni. Ezen narratíva alkalmazásának egyik kortárs példája az úgynevezett **Boogaloo-mozgalom**, amely tömöríti a „fegyvertartáspárti, milíciamozgalmakban érintett és fehér felsőbbrendűséget hirdető csoportokat”, akik a „boogaloo” szóval egyfajta „második polgárháborúra” [a fordító megjegyzése: a mozgalom az USA-ban terjedt el, így az első polgárháború az amerikai polgárháborúra való utalás] vagy „faji háborúra” utalnak ⁽⁴³⁾. A magukat „boogaloo boys” névvel illető egyének ironikus képeket és mémekeket terjesztenek, például a Pepe the Frog mémet, amely fegyvert tart a kezében; ez egy olyan mém, amelyet gyakran használnak a fehér felsőbbrendű hívők és az alt-right csoportok.

Ebben a tekintetben érdemes megjegyezni, hogy az olyan mozgalmak, mint az *identitárius mozgalom* (Németország) vagy a Pegida-mozgalom (Egyesült Királyság) azzal vádolták a saját kormányukat, hogy

⁽⁴⁰⁾ Davey és Ebner, The Great Replacement, 7. o.

⁽⁴¹⁾ Europol, European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2020, 95. o.

⁽⁴²⁾ uo. 71. o.

⁽⁴³⁾ Zadrozny, What is the 'boogaloo'? How online calls for a violent uprising are hitting the mainstream.

„népirtást hajtottak végre a saját népükkel szemben”; mindezt úgy, hogy összekapcsolták az iszlámot és a náciizmust azon állítólagos közös tulajdonságra alapozva, hogy mindkettő ideológiája az agresszió, a rasszizmuson, a gyilkosságra való buzdításon, az intolerancián és az elnyomáson alapul⁽⁴⁴⁾. Általánosságban véve ezek a mozgalmak a bevándorlóellenes érzésekre alapoznak azzal, hogy saját magukat igazságtevőknek állítják be, akik megvédik a „többségi lakosságot” a nem őslakos, külső bevándorlótól⁽⁴⁵⁾. A célközönségük érzelmeire alapozó narratívákra és sérelmekre épülnek, és az online térben tovább is terjesztik őket. A bevándorlóellenes érzések fokozása érdekében azt a látszatot keltik, hogy külsőleg egyfajta „demográfiai kockázat” fenyeget minket.

Antiszemita összeesküvés-elméletek

A szélsőjobboldaliság hagyományosan antiszemita nézeteket jelent. A **holokauszt tagadása** például az egyik legszembetűnőbb módja annak, ahogyan a szélsőjobboldal megpróbálja felmenteni a náciakat, miközben mindenféle büntetést próbál a zsidókra fogni. Az amerikai Chip Berlet oknyomozó újságíró az összeesküvés-elméleteket a „félelemkeltés eszközeiként”⁽⁴⁶⁾ határozza meg, amelynek gyökerei az antiszemitizmusból és a rasszizmusból erednek. És bár a történelmi körülményeknek megfelelően a célpontok változhatnak, **„a zsidók” továbbra is a szélsőjobboldali csoportok fontos bűnbakjai maradnak. A Zionist Occupied Government (ZOG, cionisták vezette kormányzat)** fogalma például azt az összeesküvés-elméletet takarja, miszerint zsidó összeesküvők egy csoportja titokban irányítja a világ legnagyobb kormányzatait, és ez az elképzelés elterjedt a legtöbb neonáci vagy a fehér felsőbbrendűséget hirdető csoportban, olyan szlogeneket eredményezve, mint például a „Smash ZOG”, „Death to ZOG” és „Kill ZOG”.

Amint azt a korábbi oldalakon is említettük, a **Cion bölcsinek jegyzőkönyve** talán az egyik legjobb példa az antiszemita összeesküvés-elméletekre. Ez a hírhedt koholmány, amely Hitler kedvenc áldokumentuma volt, továbbra is terjed a világ különböző pontjain különböző változatokban, ugyanazokat az állításokat hirdetve. Összességében a zsidókat leginkább a következőkkel vádolják⁽⁴⁷⁾:

- titkos összeesküvések szabadkőműves páholyokban a világ elfoglalásáról és irányításáról;
- a sajtó és a média irányítása a szabad gondolkodás meggátolása és az emberek irányításuk alatt tartása érdekében;
- nemzetközi bankok irányítása, a gazdaság manipulálása és a pénzügyi spekuláció elősegítése;
- az egyház és az állam meggyengítése;
- zsarnoki világnézet;
- kormányzatok irányítása megválasztott képviselők által;
- a demokrácia megszüntetésére való törekvés egy szükségállapot kihasználásával, hogy így véglegesen átvehessék az uralmat.

Fontos megjegyezni, hogy nem csak a szélsőjobboldali körökben idézik gyakran a Jegyzőkönyvek szövegét az összeesküvés-hívők a zsidók által elkövetett mesterkedés bizonyítékaiként. Az antiszemita összeesküvés-elméletek hátterében kétségkívül megfigyelhető a jobboldali, az iszlamista és a baloldali szélsőségesek közötti átfedés. Ebben a tekintetben az anticionizmus kifejezés használható a „zsidó” szó helyett az összeesküvés-elméletekben, ezáltal pedig még nehezebb leleplezni a rosszindulatú antiszemita narratívákat a zsidók állítólagos világuralomra törekvésével összefüggésben.

Amint azt a következő részekben látni fogjuk, a Covid19-világjárvány kirobbanása új lehetőséget biztosított a szélsőjobboldali összeesküvés-hívőknek, hogy tovább szítsák az antiszemita érzelmeiket.

⁽⁴⁴⁾ Klein és Muis, Online discontent: comparing Western European far-right groups on Facebook, 555. o.

⁽⁴⁵⁾ Ekman, Anti-immigrant Sentiments and Mobilization on the Internet, 557. o.

⁽⁴⁶⁾ Berlet, Toxic to Democracy – Conspiracy theories, demonization, & Scapegoating, 2–3. o.

⁽⁴⁷⁾ *uo.*, 19. o.

Rendszerellenes és elitellenes összeesküvés-elméletek

Amint arról már szó volt, az összeesküvés-elméletek gyakran olyan nagy hatalmú és rosszindulatú elitek kitalált csoportjain alapulnak, akik bűnös ambíciókból akarják átvenni az irányítást az emberek fölött. A „QAnon” és a „#Pizzagate” összeesküvés-elméletek pontosan ebbe a kategóriába tartoznak. A QAnon egy szélsőjobboldali, valós alap nélküli összeesküvés-elmélet, amely a következőket állítja: egy titokzatos, magas beosztású katonatiszt vagy egy egyesült államokbeli hivatalnok („Q”) a 4chan online képmegosztó portálon közzétett bizonyos információkat egy feltételezett „mélyállamról”, amelyet politikusok, például Hillary Clinton és a hollywoodi elit irányít, céljuk pedig Donald Trump elnök megbuktatása ⁽⁴⁸⁾.

Ami még kevésbé megbízhatóvá teszi ezt az elméletet, az az a tény, hogy a saját narratíváját olyan más elméletekkel vegyíti, mint például a „#Pizzagate” elmélet, amely a 2016-os egyesült államokbeli elnökválasztás idején vált népszerűvé, amikor ezek az üzenetek és videók elterjedtek a Redditen. Ez a megcáfolt összeesküvés-elmélet azt állítja, hogy a Hillary Clinton kampányfőnökének feltört fiókjából származó e-mailek kódolt üzeneteket tartalmaztak, amelyekben gyermekekkel való szexuális visszaélésre és emberkereskedelemre való utalások voltak. Mivel az e-mailek pizzára és pizzázókra való utalásokat tartalmaztak, az elmélet szerint a bűncselekmények feltételezett főhadiszállása egy Washington D.C.-ben lévő pizzázó alagsorában volt. Az egyetlen valós elem a történetben: **egy ember gépfegyverrel lövöldözött ebben a pizzériában, miután úgy döntött, hogy utánajár annak, amit online olvasott** ⁽⁴⁹⁾. Az összeesküvés-elmélet elterjedése után négy évvel a #Pizzagate elmélet még mindig él és virul. Az elmélet vírusként alakult át és mutálódott a túlélés érdekében, és új célpontokat keresett magának Hillary Clinton helyett (például Justin Bieber és Bill Gates). Ez ismét az új elnökválasztás előtt néhány hónappal történt.

A #Pizzagate a QAnon összeesküvés-elméletek alapkövévé vált, amelynek a hívői a Covid19-világjárványt is arra használták, hogy olyan hamis információkat és álhíreket terjesszenek, melyek még inkább fokozzák a társadalom megosztottságát, és táptalajt biztosítanak az erőszaknak. Bár a QAnon összeesküvés-elméletek az Egyesült Államokból származnak, **úgy tűnik, hogy az általuk képviselt narratívák nem ismernek határokat**, és már Európában is jelen vannak ⁽⁵⁰⁾. A következő részben részletesebben ismertetjük az elméletek és a Covid19-világjárvány közötti kapcsolatot.

Az összeesküvés-elméletek a Covid19-világjárvány vonatkozásában

Amint azt Michael Barkun is egyértelműen kifejtette, az összeesküvésekben hívők világnézete szerint az univerzumot nem véletlenszerű, hanem jól meghatározott struktúrák irányítják, és ez három alapelvben jelenik meg ⁽⁵¹⁾:

- semmi sem történik véletlenül;
- semmi sem az, aminek látszik;
- minden kapcsolatban van egymással.

Bizonytalan időkben ez a három elv tökéletesen megválaszolja a személyes és politikai szinten megfigyelhető leggyakoribb sérelmeket. A Covid19-világjárvány a kétely, a szorongás és a rettegés érzését hozta magával, valamint több millió ember életét sodorta veszélybe. Az összeesküvés-narratívák remekül terjednek ilyen közegben, **a szélsőséges csoportok pedig ki is használták a koronavírus terjedését arra, hogy még több emberrel osszanak meg álhíreket, és erőszakra buzdítsák őket.**

A szélsőjobboldali csoportok és egyének kihasználták ezt a lehetőséget, és rasszista narratívákkal, világvége-elméletekkel, összeesküvés-elméletekkel és szélsőséges világmagyarázatokkal árasztották el a közösségi médiát és általánosságban az internetet egy olyan időszakban, amikor az emberek be voltak zárva a lakásukba, és az internet volt a fő információforrásuk ⁽⁵²⁾. Ez a toxikus környezet tökéletes alkalom volt arra, hogy a leginkább sebezhető

⁽⁴⁸⁾ Zadrozny és Collins, How three conspiracy theorists took 'Q' and sparked Qanon.

⁽⁴⁹⁾ Nelson, What is Pizzagate? The fake news scandal involving Hilary Clinton and Wikileaks explained - and why it's trending amid Epstein inquiry.

⁽⁵⁰⁾ Labbe et al., QAnon's Deep State conspiracies spread to Europe.

⁽⁵¹⁾ Barkun, A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America, 2–3. o.

⁽⁵²⁾ Katz, The Far-Right's Online Discourse on COVID-19 Pandemic.

emberek, vagyis azok, akik például mentális vagy társadalmi problémákkal küzdenek, még inkább ki legyenek téve a dezinformáció villámgyors terjedése jelentette veszélyeknek. Ebben a tekintetben a szélsőjobboldal vonatkozásában beigazolódott az a tendencia, miszerint a dezinformáció a propaganda leghatékonyabb stratégiája.

Ezen álhírek és összeesküvés-elméletek **fő célpontjai** a zsidók, a muszlimok, az ázsiaiak és a külföldiek (főleg a bevándorlók) voltak.

A szélsőjobboldali csoportok hozzáigazították a világjárványhoz a főleg tekintélyelvűségein, rasszizmuson és antiszemitizmuson alapuló hagyományos propagandájukat. Az antiszemita érzületet például azért terjesztették, hogy a zsidókat és Izraelt hibáztatták a vírus megjelenése és a járvány kialakulása miatt, azzal a céllal, hogy átvegyék az irányítást a különböző piacok fölött, és kiterjesszék a befolyásukat a nemzeti kormányzatokra. Ezenkívül Izraelt és az Egyesült Államokat azzal is vádolták, hogy a vírust a riválisaik, például Kína és Irán legyőzése céljából hozták létre. A szélsőjobboldali dezinformációs kampányok konkrét támadásokra és erőszakra is buzdítottak. Ennek a keretén belül bizonyos egyesült államokbeli mozgalmak arra buzdították a követőiket, akik megfertőződtek a koronavírussal, hogy változzanak „biológiai fegyverre”⁽⁵³⁾, vagyis menjenek be a közeli zsinagógákba, és **fertőzzék meg a zsidókat** – ez a szörnyű felhívás más célpontokat is érintett, például **muszlimokat**, mecseteket és „**nem fehér embereket**”.

Az **idegengyűlölő érzületek** a **kínaiakat** és a **bevándorlókat** célpontként megjelölő összeesküvés-elméletekhez is kapcsolódtak. Az előbbi elméletre vonatkozóan egy groteszk és eléggé népszerű összeesküvés-elmélet kezdett terjedni online, amely azt állítja, hogy a Wuhanban található laboratóriumban (ahonnan állítólag a vírus is ered) egy **adenokróm** nevű vegyületet állítottak elő (az elmélet szerint a szer használata rendkívül elterjedt a hollywoodi hírességek körében), amelynek előállításához **gyermekek rituális kivégzése** szükséges⁽⁵⁴⁾. Az elmélet közeli kapcsolatban áll a #Pizzagate-narratíva a QAnon hívői által terjesztett, gyermekeken végzett sátánista rituáléival. A narratíva szerint a Wuhanban található gyárat **Soros György támogatja**⁽⁵⁵⁾.

A Covid19-világjárvány során a **QAnon közössége** más paranoid félelmeket is összeesküvés-elméletekké alakított, például⁽⁵⁶⁾:

- a Covid19 egy titkos kormányzati terv, amelynek célja megtámadni Donald Trumpot és csökkenteni az újbóli megválasztásának esélyét;
- a Covid19 egy biológiai fegyver;
- létezik gyógymód, de csak a rendkívül gazdagok elitje számára érhető el;
- Donald Trump hadiállapotot fog bevezetni, hogy megkönnyítse az összeesküvésben részt vevő befolyásos bűnözők letartóztatását.

A szélsőjobboldal képviselői továbbá azzal kapcsolatban is terjesztettek elméleteket, miszerint a Covid19-járványt a bevándorlók arra használták, hogy **eláraszthassák a fogadó országokat**. Ezek a bevándorlóellenes narratívák gyakran kapcsolódnak a korábban említett elkerülhetetlen polgárháború apokaliptikus eljövételének megjósolásához is.

Ki terjeszti ezeket az elméleteket?

Az összeesküvés-elméleteket elsősorban online terjesztik, hivatalos és legális platformokon, majd idővel áttérnek a kisebb, kevésbé ismert platformokra, például fórumokra és chatszobákra. A **leggyakrabban használt online platformok** a Twitter, a Facebook, a YouTube, a 4chan, az 8chan, a Gab, a Reddit és a Voat, valamint az olyan titkosított chatszobák, mint például a Telegram és a Discord (főleg gamereknek). Egy adott ponton **offline stratégiákat** is alkalmaznak a támogatás megszerzésére: a szélsőséges csoportok különböző sportesemények, számítógépes játékok vagy zenei fesztiválok alkalmával találkoznak az emberekkel Európa-szerte, és az összeesküvés-elméletek segítségével toborozzák a további tagokat. Az ilyen események remek helyszínek, ahol további támogatókat szerezhetnek. De ki áll az ilyen elméletek terjesztésének hátterében? Ebben a tekintetben további kutatásra és tanulmányokra van szükség, hogy jobb

⁽⁵³⁾ Institute for Strategic Dialogue, Covid-19 Disinformation Briefing No. 2. Far-right Mobilisation.

⁽⁵⁴⁾ uo.

⁽⁵⁵⁾ uo.

⁽⁵⁶⁾ uo.

áttekintést kapjunk a jelenségről, valamint a támogatók és szimpatizánsok toborzására irányuló átfogó stratégiáról. A főbb csoportok, amelyeket érdemes megvizsgálni:

- **Kiszolgáltató személyek**

Nem minden összeesküvés-elmélet rosszindulatú. Amint arra az Európai Bizottság is rávilágított, míg bizonyos személyek szándékosan szeretnék felkavarni és kihasználni bizonyos csoportok gazdasági, politikai és kulturális sebezhetőségeit, vannak olyan személyek is „az összeesküvés-elméletek terjesztői között, akik őszintén hisznek bennük”⁽⁵⁷⁾. A paranoid személyiségű emberek például a világot egy veszéllyel, kockázatokkal és elnyomással teli ördögi helynek tekintik, továbbá az „ártalmatlan eseményeket és viselkedésformákat veszélyesnek értelmezik, valamint fogékonyak az összeesküvés-elméletekre, fenyegető történetekre és narratívákra” (58). Ez ugyanakkor többek között a nárcisztikus személyiséggel rendelkező, illetve a skizofrén hajlamú személyek szempontjából is releváns. Ezeknek az embereknek az összeesküvés-elméletek és a világról alkotott külön magyarázatok gyakran vonzóknak tűnnek. Azok a személyek is hajlamosak az összeesküvés-elméletek terjesztésére, akik hátrányos társadalmi-gazdasági körülmények között élnek, elszigetelődnek a világtól, és bizonytalanságokkal van tele az életük, mivel az ilyen elméletek magyarázatot adhatnak a bonyolult eseményekre, ezáltal nyugalmat és azonnali megnyugvást biztosítva számukra⁽⁵⁹⁾.

- **Összeesküvéses vállalkozók**

Cass Sunstein szerint azok az emberek, akik „közvetlenül vagy közvetetten hasznot húznak az elméletek népszerűsítéséből”, „összeesküvéses vállalkozókként” határozhatók meg. Többek között azok a személyek tartoznak ide, akik összeesküvés-elméleteket terjesztenek, beleértve a szélsőjobboldali elméleteket is. A motivációjuk lehet a pénzszerzés, a hírnév vagy egy bizonyos társadalmi-politikai cél elérése is⁽⁶⁰⁾.

- **Szélsőséges csoportok**

Amint azt már korábban is említettük, a szélsőséges csoportok régebben is arra használták és a jövőben is arra fogják használni az összeesküvés-elméleteket, hogy megmagyarázzák/igazolják a tetteiket, követőket szerezzenek, és népszerűsítsék a programjaikat. Ebben a tekintetben a Covid19-világjárvány által okozott globális hatás és bizonytalanság továbbra is termékeny táptalajt biztosít az erőszakos szélsőséges csoportoknak, hogy a saját kedvük szerint magyarázzák meg az adott krízishelyzetet, összeesküvés-elméletek és álhírek formájában terjesztve a saját narratíváikat. Ami a legfontosabb, hogy egy olyan (offline és online) közösséget biztosítanak, ahol az emberek elmondhatják a sérelmeiket és megbeszélhetik az adott helyzetet, illetve egy olyan platformot hoznak létre, ahol az emberek megoszthatják az ötleteiket arról, hogy miként lehetne jobba tenni a jelenlegi világunkat.

- **A nemzetközi politikai tér**

Sok összeesküvés-elméletet politikai előnyszerzés céljából terjesztenek. A populista pártok egyes vezetői például gyakran használnak összeesküvésekkel kapcsolatos frázisokat. A QAnon-csoport és a #Pizzagate álhírek esete két remek példa arra, hogy az összeesküvés-elméleteket miként lehet politikai célokra felhasználni. Végül pedig a koronavírus-járvány során megtapasztalhattuk, hogy egy adott krízishelyzethez kapcsolódó bizonytalanságokat miként használhatnak ki a rosszindulatú külföldi nem kormányzati szereplők arra, hogy dezinformációs kampányokkal, összeesküvés-elméletekkel és egyéb káros tartalmakkal politikailag lejárássák a nyugati demokráciákat, ezáltal megosztva az Európai Unió tagállamait és politikai szövetségeseit.

Kortárs megközelítések az összeesküvés-elméletek leküzdésére

Bár jelentős erőfeszítések történtek az összeesküvés-elméletek felépítésének, funkciójának és céljainak megértésére, sokkal kevesebb kutatás foglalkozott azzal, hogy miként lehet ezeket leküzdni, megelőzni, dekonstruálni és megcáfolni. A témával kapcsolatos elmélkedéseken kívül nem szabad azt sem elfelejteni, hogy az összeesküvés-elméletek nem elszigetelt jelenségek, amelyek csupán az elméletre összpontosítva leküzdhetők, anélkül, hogy figyelembe vennénk például az összeesküvés-hívő világnézetét is⁽⁶¹⁾. Az

⁽⁵⁷⁾ Európai Bizottság, Identifying conspiracy theories.

⁽⁵⁸⁾ Uniós radikalizálódástudatossági Hálózat, Extremism, Radicalisation & Mental Health: Handbook for practitioners, 27. o.

⁽⁵⁹⁾ A témával kapcsolatban lásd: Uniós Radikalizálódástudatossági Hálózat, Violent right-wing extremism in focus.

⁽⁶⁰⁾ Sunstein, Conspiracy Theories and Other Dangerous Ideas, 12. o.

⁽⁶¹⁾ Cassam, Conspiracy Theories, 99. o.

összeesküvés-elméletekre egy általánosabb betegség tüneteiként kell tekinteni, amely társadalmi, politikai, ideológiai, pszichológiai és gazdasági problémákat egyaránt magában foglalhat. Továbbá az összeesküvés-elméletek megcáfolására tett kísérletek néha kontraproduktívak is lehetnek, mivel fennáll a kockázata, hogy egy ilyen, esetleg sikertelen tevékenység hatására az elméletek még tovább terjednek. És valóban, a megcáfolásnak nem kell feltétlenül azt jelentenie, hogy meg kell győzni az embereket arról, hogy az elmélet téves, és ugyanakkor figyelembe kell venni annak a kockázatát is, hogy esetleg ellentétes hatást érhetünk el ⁽⁶²⁾. Cassam állítása szerint az **összeesküvés-elméletek megcáfolására tett kísérletek visszaüthetnek** azokra, akik erősen elköteleződtek e tekintetben:

„A megcáfolásra tett erőfeszítések vonatkozásában ígértesebb és megfelelőbb célpontok azok, akiknek gyengébb a hite az összeesküvés-elméletekben, illetve az a feltehetően népes közösség, akiket érdekelnek az ilyen elméletek, talán még fogékonyak is rájuk, de egyelőre nem kötelezték el magukat teljesen irántuk” ⁽⁶³⁾.

Remek példa erre a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* hamissága. Annak ellenére, hogy a valótlanágát két per során is jól dokumentálták 1934 és 1935 között, a könyv továbbra is bestseller maradt. Ugyanakkor néhány összeesküvés-elmélet esetében fennáll annak a veszélye, hogy még több kárt okoznak a társadalomra nézve, ha nem cáfolják meg őket időben. Az egészségügyi tematikájú összeesküvés-elméletek például olyan egészségüggyel kapcsolatos viselkedésformákat alakíthatnak ki, amelyek kockázatot jelentenek az emberek életére. Az nem megoldás, ha nem teszünk ellenük semmit. Ennélfogva kulcsfontosságú azonosítani azokat az **összeesküvés-elméleteket, amelyek azonnali beavatkozást igényelnek**. Krekó Péter ⁽⁶⁴⁾ szerint az ellenstratégiáknak és a megcáfolásra tett kísérleteknek azokra az elméletekre kell összpontosítaniuk, amelyekben közös a következő három tulajdonság:

- **Kártékonyság**
Például akkor, amikor az elméletek szembeállítják a „Mi” és az „Ők” nézőpontokat, konkrét célpontokkal szembeni cselekvésre felszólítva, vagy amikor a kockázatos egészségügyi magatartást bátorítják.
- **Alacsony hihetőség**
Ha nincsenek az elméletet alátámasztó bizonyítékok, vagy amikor a cáfolat hihetőbb.
- **Nagy népszerűség**
Amikor egy összeesküvés-elmélet nagyon gyorsan terjedni kezd.

Továbbá különbséget kell tenni azon beavatkozások között, amelyek a megelőzésre összpontosítanak, és azok között, amelyek célja csökkenteni egy olyan összeesküvés-elmélet káros hatását, amely már elterjedt a társadalomban.

Megelőző megközelítések

„Egy cseppnyi megelőzés annyit ér, mint egy pohár ellenszer.” Az összeesküvés-elméletekkel kapcsolatban végzett kutatások alátámasztják a Benjamin Franklinnek tulajdonított ajánlást. Ha egy álhír már elterjedt a társadalomban, rendkívül nehéz semlegesíteni. Tehát a következő kérdésre keressük a választ: Hogyan előzhetjük meg, hogy az összeesküvés-elméletek káros hatással legyenek a társadalomra?

Amint azt már korábban is kijelentettük, az összeesküvés-elméletekkel csak úgy lehet foglalkozni, ha egy zaklatott társadalom politikai, ideológiai, pszichológiai és gazdasági életének szerves részének tekintjük őket. Továbbá a kutatások arra mutatnak rá, hogy „bizonyos egzisztenciális szükségletek arra vezetnek az embereket, hogy elfogadják az összeesküvés-elméleteket, ezáltal stabil, biztos és pontos magyarázatot **szerezve a világról**” ⁽⁶⁵⁾. Más esetekben egy adott összeesküvés-elméletben való hit az egyén azon próbálkozásával hozható összefüggésbe, hogy egy adott társadalmi csoporthoz tartozzon, vagy eltávolodjon tőle. A csoportidentitások, például a nemzetiség, a politikai pártok, az ideológiai orientációk, a rassz és az életkor

⁽⁶²⁾ uo., 100. o.

⁽⁶³⁾ uo.

⁽⁶⁴⁾ Krekó, Countering conspiracy theories and misinformation, 245. o.

⁽⁶⁵⁾ Douglas et al., Why do people adopt conspiracy theories, how are they communicated, and what are their risks?, 7. o.

mind erősen a saját csoportjukra korlátozzák az emberek nézőpontját. Ez a dinamika ahhoz vezet, hogy az egyén meglátása szerint kizárólag a saját csoportja morális megközelítése a helyes, ellentétben az összes többi csoport megközelítésével, akiket elfogultnak vagy erkölcsetlennek tekintenek. Ennélfogva az csak részben hatékony, ha úgy próbáljuk megakadályozni a káros összeesküvés-elméletek elterjedését a társadalomban, hogy nem kezeljük a kiváltó okokat összpontosított szakpolitikai beavatkozásokkal.

Ezt az előzetes elmélkedést szem előtt tartva érdemes kiemelni azt, hogy napjainkban az olyan intellektuális erények, mint például a **kritikus gondolkodás** és a **nyitottság**, valamint a **tényeken és a logikán alapuló beavatkozások** hasznos védekezési módszereknek bizonyultak az összeesküvés-elméletek hatásának csökkentése terén ⁽⁶⁶⁾. Ezért az emberek kritikus gondolkodási képességeit fejlesztő konkrét programok fontos módszerei a **társadalom megvédésének**. Ebben az esetben az **oktatás** és az iskolák szerepe kulcsfontosságú az összeesküvés-elméletek megelőzése terén, mivel képesek formálni a fiatalok gondolkodásmódját és fejleszteni a képességeiket. A fiatalokra nézve kifejezetten igaz, hogy miközben véleményt alkotnak és felfedezik a különböző világnézeteket, **fel kell őket készíteni arra, hogy felismerjék** az összeesküvés-elméleteket, valamint általánosabban a rosszindulatú dezinformációs próbálkozásokat. A fiatalok esetében rendkívül veszélyesek az olyan sérelmek, amelyekre választ adnak az összeesküvés-elméletek. Ezért a tanároknak, az ifjúságsegítőknak és a helyi civil társadalmi szervezeteknek nagy felelősségük van abban, hogy segítsék a fiatalokat megszerezni a **szükséges készségeket** ⁽⁶⁷⁾, elsajátítani a kritikus gondolkodást és javítani a **digitális jártasságukat** ⁽⁶⁸⁾. Erre azért van szükség, hogy meggátoljuk az összeesküvés-elméletek hívóit abban, hogy szélsőséges tevékenységekre és erőszakra buzdítsák őket. Összefoglalva tehát – annak érdekében, hogy meggátolják az összeesküvés-elméletek társadalomra gyakorolt káros hatásait, az első vonalban dolgozó szakembereknek a következők javítására kell koncentrálniuk:

- kritikus gondolkodás és nyitottság az oktatás által;
- tényeken és logikán alapuló beavatkozások;
- a hamis információk és az összeesküvés-elméletek tudatosítása és felismerése;
- digitális jártasság.

Példák ilyen kezdeményezésekre:

- **A Web Walkers program**

Ezt a programot 2019-ben indította a National Family Fund ügynökség, a célja pedig az interneten való pozitív magatartásformák bátorítása és a webes oktatók megfelelő képzési programmal való ellátása. A „Web Walker” egy olyan szakemberre utal, aki a közösségimédia-oldalukon keresztül kapcsolatba lép a fiatalokkal, hogy irányítsa őket a kereséseik során azáltal, hogy „kritikus gondolkodásra ösztönzi őket, amikor különböző információkkal és képekkel kerülnek szembe” ⁽⁶⁹⁾.

- **“Les Joutes Verbales”**

Egy másik említésre méltó kezdeményezés a „Les Joutes Verbales” elnevezésű kezdeményezés, amelyet a brüsszeli székhelyű *Les ambassadeurs d'expression citoyenne* civil társadalmi szervezet indított útjára ⁽⁷⁰⁾. A gyakorlatok során a résztvevők egy *joute* („lovagi torna”) résztvevői lesznek, ahol egy általuk fontosnak tartott társadalmi kérdésről kell beszélniük úgy, hogy nem ők választják meg, milyen álláspontot kell majd megvédeniük. Az ilyen „lovagi tornák” során két személy vagy csoport által képviselt érvek közötti szóbeli, retorikus összecsapás zajlik. Az ilyen gyakorlatok és játékok során a fiatalok vitázhatnak egy adott összeesküvés-elmélettel kapcsolatban is, amely nem feltételezi azt, hogy a résztvevők minden áron meg fogják védeni a nézőpontjukat, ezáltal kiegyensúlyozottabb gondolkodást és nyitott perspektívákat alkalmazhatnak az érzékeny témák vonatkozásában is.

- **A Samoan Circle („szamoai kör”) és kézikönyvek a tanároknak és szociális dolgozóknak**

Az imént említett kezdeményezéshez hasonló a „Samoan Circle” („szamoai kör”) típusú találkozási folyamat is. Egy Antwerpenben tartott RAN EDU értekezlet során középiskolai diákok egy csoportja a „GO! Koninklijk Atheneum Antwerpen” program keretén belül bemutatták, hogy miként lehet előmozdítani az információk és a nézőpontok megosztását a fiatalok között vélhetően megosztó

⁽⁶⁶⁾ Cassam, Conspiracy Theories, 120. o.; Krekó, Countering conspiracy theories and misinformation, 252. o.

⁽⁶⁷⁾ A témával kapcsolatban lásd: Lenos és Krasenberg, RAN Ex Post Paper, Dealing with fake news, conspiracy theories and propaganda in the classroom.

⁽⁶⁸⁾ A digitális jártasság fontosságával kapcsolatban lásd: Guess et al., A digital media literacy intervention increases discernment between mainstream and false, 2020. o.

⁽⁶⁹⁾ Uniós Radikalizálódástudatossági Hálózat, Doing digital youth work in a P/CVE context, 10. o.

⁽⁷⁰⁾ Les Ambassadeurs d'expression citoyenne, *Les Joutes Verbales*.

témakörök vonatkozásában ⁽⁷¹⁾. A brüsszeli székhelyű European Foundation for Democracy elnevezésű nem kormányzati szervezet, amelynek célja a radikalizálódás megelőzése, számos kézikönyvet hozott létre ebben a témakörben a különböző országok tanárai és szociális munkásai számára ⁽⁷²⁾, amelyből megtudhatják, hogyan kezelhetik a vitás kérdéseket, például az álhíreket és az összeesküvés-elméleteket az osztályteremben. Az ilyen típusú projektek és tevékenységek, a diszkriminációellenes képzésekkel, a kortárs oktatási megközelítésekkel és a támogatási programokkal együtt hasznos segédesszközöknök bizonyulnak a dezinformáció okozta problémák és negatív társadalmi hatásuk leküzdése terén.

Továbbá amint azt már korábban is említettük, az internet könnyebben hozzáférhetővé teszi az emberek számára az összeesküvés-elméleteket. Ugyanakkor **az internet ellenszerként is használható** a megcáfolásukra ⁽⁷³⁾. És valóban:

„David Irving történész sok évig terjesztette azt az elképzelését, miszerint Hitler valójában nem is rendelte el az európai zsidók kiirtását. [...] Most képzeljünk el egy olyan embert, akit a holokauszttagadó összeesküvés-elméletek iránti érdeklődése arra az elképzelésre vezet, hogy Hitler nem rendelte el az európai zsidók kiirtását. A jelenséggel kapcsolatban rengeteg információt találhatunk online, és ezekhez az információkhoz manapság sokkal könnyebben hozzá lehet férni, mint az internet megjelenése előtt. Azonban egy gyors Google-kereséssel megtudhatjuk, hogy David Irvinget elítélte a bíróság, mert szándékosan eltorzította a történelmi bizonyítékokat a holokauszttagadás népszerűsítése érdekében” ⁽⁷⁴⁾.

A logikus és analitikus gondolkodás fejlesztése mellett az összeesküvés-elméletek fő mozgatórugóinak célbavétele szintén hasznos módja lehet annak, hogy az emberek **immunisabbak legyenek** a paranoid elképzelésekkel és az összeesküvésekben való hittel szemben. Ezzel kapcsolatban Krekó a következőket ajánlja:

„Míg bizonyos személyiségi jegyeket, társadalmi helyzeteket vagy kisebbségi helyzeteket nehéz vagy lehetetlen megváltoztatni, mégis lehet megoldás a problémára: csökkenteni kell a bizonytalanság, a bizalmatlanság, a tehetetlenség és az irányítás hiányának érzetét, amelyek fontos tényezők az összeesküvés-elméletekben való hit fokozásában” ⁽⁷⁵⁾.

Amikor megelőző megközelítésekről beszélünk, a **beoltási stratégiák** azon megközelítések közé tartoznak, amelyek a leghatékonyabbnak bizonyultak az **egyének összeesküvés-elméletekkel szembeni immunitásának növelésében** Lewandowsky, van der Linden és Cook erről a következőképpen vélekedik:

„Ha az emberekben még azelőtt tudatosítják, hogy félrevezethetik őket, mielőtt a hamis információkkal szembesülnének, bizonyítottan ellenállóbbá válnak a hamis információkkal szemben. Ezt a folyamatot „beoltásnak” vagy „előre leleplezésnek” is nevezik, és számos különböző formája van” ⁽⁷⁶⁾.

Az orvostudományból kölcsönzött fogalommal megnevezett megközelítés célja egy olyan antigén beadása, amely elindítja az összeesküvés-elméleteket legyőző antitestek termelését. Ez az antigén lehet egy ténylegesen alapuló kezelés, amelyet a közönség azelőtt kap meg, hogy szembesítenék őket egy adott összeesküvés-elmélet által felsorakoztatott gyenge érvekkel, ezáltal pedig csökkenthető a hasonló fenyegetések jövőbeli hatása, és stimulálható az ellenérvek megfogalmazása ⁽⁷⁷⁾. Ebben a tekintetben a közösségi médiát működtető vállalatok is fontos szerepet játszanak, főleg a helyi és a nemzeti hatóságokkal való együttműködések során, amelyek célja a dezinformációs kampányok leállításának és a problémával kapcsolatos tudatosság felépítése.

⁽⁷¹⁾ Uniós Radikalizálódástudatossági Hálózat, RAN EDU meeting on dealing with religion-inspired extremist ideologies in school, 9. o.

⁽⁷²⁾ Lásd még: Bouarfa és Farinelli, *Laïcité et Prévention de la Radicalisation*.

⁽⁷³⁾ Cassam, *Conspiracy Theories*, 118. o.

⁽⁷⁴⁾ *uo.*, 103. o., 117. o.

⁽⁷⁵⁾ Krekó, *Countering conspiracy theories and misinformation*, 247. o.

⁽⁷⁶⁾ Lewandowsky et al., *Can we inoculate against fake news?*, 10. o.

⁽⁷⁷⁾ *uo.*

Leleplezési megközelítések

Amikor a megelőzési tevékenységek sikertelennek bizonyulnak egy káros összeesküvés-elmélet terjedésének megállításában, olyan stratégiákat kell alkalmazni, amelyeket az összeesküvés-elméletek negatív hatásának csökkentésére dolgoztak ki. Lewandowsky és Cook ⁽⁷⁸⁾ két leleplezési módszert különböztet meg: az egyik célpontjai a magasan képzett egyének, a másik célpontjai az általános nyilvánosság és főleg azok, akik beépítik a saját hitrendszerükbe az összeesküvés-elméleteket. Az előbbi kategóriába tartozók esetében a szerzők szerint a következő megközelítések bizonyultak hatékonyak:

- **Tényeken alapuló leleplezés:** pontos információk segítségével bebizonyítani, hogy az elmélet hamis.
- **Tényellenőrzőkre való hivatkozás:** tényellenőrző weboldalra mutató hivatkozás megosztása.
- **Forráson alapuló leleplezés:** a különböző érvek neveltségessé tétele, például a gyíkemberekben hívő egyéneket célzó érvek neveltségessé tétele hatékonyak bizonyult. Ezzel ellentétben az összeesküvés-elméletek célpontjaival (pl. a zsidókkal) való szimpatizálásnak kevés vagy semmilyen hatása sem volt.
- **Logikán alapuló leleplezés:** az összeesküvés-elmélet létrehozásához felhasznált technikák és az azokban megfigyelhető következetlenségek megmagyarázása.

Az olyan emberek esetében, akik krónikusan elkötelezettek az összeesküvés-elméletek iránt, a szerzők szerint a következő megközelítések bizonyulhatnak hatékonyak:

- **Megbízható üzenetközvetítők:** a korábbi szélsőségesek segítsége hasznos lehet az ellenérvek létrehozásában és terjesztésében.
- **Empátia:** ha igyekszünk megértésen alapuló megközelítést tanúsítani az összeesküvés-elméletekben hívők felé, azáltal nyitottabbá válhatnak.
- **A kritikai gondolkodás megerősítése:** az összeesküvés-elmélet hívők azon elgondolására építve, hogy ők kritikus gondolkodók, megbízhatóbb források és elemzések irányába lehet terelni őket.
- **A neveltségessé tétel kerülése:** az érvek neveltségessé tétele vagy az összeesküvés-elméletek agresszív cáfolása nem hatásos olyan személyek esetében, akik elkötelezetten hisznek az összeesküvés-elméletekben. Ez ellentétes hatást válthat ki, ezért kerülendő.

Amint azt a korábbiakban bemutattuk, az összeesküvés-elméletek hiteltelenítésének számos módja van. Azonban a kutatások eredményei azt mutatják, hogy az elméletek megcáfolása hatékonyabb a nagyközönség esetében, mint azoknál a személyeknél, akik szilárdan hisznek az összeesküvés-elméletekben. Elmondható, hogy „ahelyett, hogy külső bizonyítékokra alapoznák a hitüket, az összeesküvés-elméletek hívőinek hitrendszere magába fordul, és az egyes hitek minden más hit bizonyítékaiként szolgálnak” ⁽⁷⁹⁾. Ennek eredményeképpen, amikor az összeesküvés-elméletek hívői az online térben olyan üzenetekkel szembesülnek, amelyek az elméletükkel ellentétesek, válaszképpen még több összeesküvés-elmélettel kapcsolatos tartalmat osztanak meg. Ezáltal **az összeesküvés-elméletek**

leleplezése azt okozhatja, hogy a hívők és a többi ember még inkább arról győződik meg, hogy az elméletük helyes, és aki ezt másképp gondolja, az egy gonosz ember, és ő is a probléma része ⁽⁸⁰⁾.

Továbbá az is igaz, hogy:

„Amikor a (helyi) kormányzatok vagy a közösségimédia-felületek cenzúrázzák (vagy megpróbálják cenzúrázni) a szélsőjobboldali üzeneteket, az adott mozgalom ezeket a tevékenységeket a szólásszabadság iránti harc részévé formálja, és ezáltal a szélsőjobboldali üzenetekben hívők még inkább meggyőződnek arról, hogy a háttérből megpróbálják elhallgattatni őket” ⁽⁸¹⁾.

Tehát mielőtt valaki megpróbálna leleplezni egy összeesküvés-elméletet, megfelelően tájékozódnia kell, és jól kell ismernie, hogy valójában mi és ki is a célpontja. Ebben a tekintetben az Amadeu Antonio Foundation

⁽⁷⁸⁾ Lewandowsky és Cook, *The Conspiracy Theory Handbook*, 9–10. o.

⁽⁷⁹⁾ *uo.*, 10. o.

⁽⁸⁰⁾ Zollo et al., *Debunking in a world of tribes*.

⁽⁸¹⁾ Unió Radikalizálódástudatossági Hálózat, *RAN Factbook, Far-right extremism. A practical introduction*, 24. o.

alapítvány hasznos tanácsokat biztosít ⁽⁸²⁾ azoknak a szakembereknek, akik munkájuk során összeesküvés-elméletekkel szembesülnek. Az alapítvány által nyújtott tanácsok kitérnek többek között arra is, hogy az összeesküvés-elméletben hívő ember lekicsinylése nem hatékony megközelítés, és ehelyett inkább arra kell rájónnunk, hogy miért fontos az adott elmélet az illető személy életében, hogy hasznos visszajelzéseket biztosíthassunk számára. Továbbá az elmélettel (pl. a rasszista nézetekkel) szembeni egyet nem értés megfelelő megindoklása, valamint **az elmélet következetlenségeinek és ellentmondásainak kiemelése** (pl. miért látható számtalan YouTube-videóban egy feltételezett titkos terv?) hasznos módja lehet annak, hogy kritikus gondolkodásra ösztönözzük vitapartnerünket.

Ajánlások

A jelen áttekintésben összegyűjtött információk segítségével ajánlásokat fogalmazhatunk meg arra vonatkozóan, hogy az erőszakos szélsőséges elleni küzdelemmel és fellépéssel foglalkozó szakemberek miként járulhatnak hozzá a káros összeesküvés-elméletek leküzdéséhez és leleplezéséhez.

Általános intézkedések

- Fektessünk be a **megelőzésbe**. Ha egy áhír már elterjedt, általában nagyon nehéz semlegesíteni. Ebben a tekintetben a következő megközelítés bizonyult hasznosnak a közönség összeesküvés-elméletekkel szembeni védelméhez: a kritikai gondolkodás és a nyitottság fokozása, illetve tényeken és logikán alapuló beavatkozások, majd az összeesküvés-elmélet által felsorakoztatott gyenge érvek bemutatása a közönségnek.
- Az **oktatásnak** kulcsfontosságú szerepe van a fiatalok összeesküvés-elméletekkel szembeni immunizálása tekintetében. A demokratikus társadalmakban alapvető fontosságú, hogy az oktatási intézmények felkészítsék a diákokat arra, hogy olyan elkötelezett állampolgárokká válhassanak, akik képesek biztonságosan böngészni az interneten, valamint azonosítani a megbízható hírforrásokat, és ezek alapján folyamatosan tájékozódni. A cél elérése érdekében az első vonalban dolgozó szakembereknek megfelelően felkészültnek kell lenniük: alapvető ismeretekkel kell rendelkezniük az olyan témákkal kapcsolatban, mint például a médiatudatosság, illetve képesnek kell lenniük az osztálytermekben felmerülő összetettebb témakörök, mint például a dezinformáció, a szélsőséges propaganda és az összeesküvés-elméletek kezelésére. Ezáltal a fiatalok biztonságos környezetben találkozhatnak a különböző narratívákkal, és kritikus gondolkodásra nevelhetők, anélkül, hogy bármilyen konkrét nézetet, illetve hitet rájuk erőltetnének.
- A világhálón az összeesküvés-elméletek könnyebben elérhetők. Ugyanakkor az **internet** ellenszerként is használható az összeesküvés-elméletek megcáfolására. Az internet lehetővé teszi a felhasználóknak, hogy könnyedén megvizsgálják az információ forrását, a szerző háttérét, valamint következőképpen magának az információnak a hitelességét.
- Az összeesküvés-elméleteket a különböző szélsőséges csoportok toborzási eszközként használják, és gyakran megfigyelhető az ellentétes szélsőséges ideológiákkal való átfedés. Ebből kifolyólag kulcsfontosságú, hogy a szélsőséges ideológiák háttérében meghúzódó **tekintélyelvű ideológiák** jelentsék a fő célpontot.
- Az összeesküvés-elméletek vonzóak. Ha rávilágítunk a valódi **funkciójukra és céljaikra**, azáltal csökkenthetjük a vonzerejüket.
- Az összeesküvés-elméletek gyakran tükrözik a háttérben meghúzódó társadalmi feszültségeket, beleértve a társadalmi, politikai, ideológiai és gazdasági problémákat is. Ebben a tekintetben a **bizonytalanság, a gyanakvás, a tehetetlenség és az irányítás hiánya érzésének csökkentése**, valamint az emberek társadalmi-gazdasági életkörülményeinek javítása segíthet leküzdni azokat a sérelmeket, amelyek az összeesküvés-elméletekben teljeseznek ki.
- Az összeesküvés-elméletek leleplezése során fontos különbséget tenni a **különböző célpontok** között. Különböző módszereket kell alkalmazni, amikor az összeesküvés-elméletekben elkötelezetten

⁽⁸²⁾ Amadeu Antonio Stiftung, *Wissen, was wirklich gespielt wird. Widerlegungen für gängige Verschwörungstheorien.*

hívőkkel van dolgunk, és akkor, amikor az átlagemberekkel foglalkozunk. A megcáfolásra tett erőfeszítések például hatékonyabbak lehetnek az olyan emberek esetében, akik kevésbé hisznek ezekben az elméletekben, ugyanakkor ez a megközelítés vissza is üthet, ha olyan emberekről van szó, akiknek az összeesküvés-elméletek a hitrendszerük részét képezik. Például az érvek nevetségessé tétele hatékonyan bizonyult bizonyos összeesküvés-elméletek leleplezése szempontjából az olyan magasan képzett emberek esetében, akik ideológiailag csak gyengén kapcsolódnak az összeesküvés-elméletekhez. Ha viszont olyan személlyel van dolgunk, aki elkötelezetten hisz az összeesküvés-elméletekben, nem szabad nevetségessé tennünk, és empátiát kell gyakorolnunk.

Kormányzatok és biztonsági ügynökségek

- A kormányzatok számára rendkívül nehéz közvetlenül hatékonyan harcolni az összeesküvés-elméletekkel szemben, mivel a hívők szemében a kormányzatoknak egyáltalán nincs hitelessége. Ennélfogva a kormányzati szervezeteknek **több erőforrást kell fektetniük a hiteles szakemberek lehetőségeinek bővítésére** (pl. civil társadalmi szervezetek keretén belül), ezáltal segítve az embereknek a kritikus gondolkodás fejlesztésében. A szakemberek „hitelessége” az adott összeesküvés-elmélettől és a célcsoportjától függ.
- Az összeesküvés-elméletek nagy része az adott nemzeti környezethez alkalmazkodik. A szakemberek számára fontos kihívást jelent, hogy folyamatosan figyeljék a helyi/regionális/nemzeti környezetben az összeesküvés-elméletek változásait. A kormányzatoknak **tájékoztató adatlapokat és számadatokat** kell biztosítani azoknak, akiket megfelelő üzenetközvetítőnek ítélt meg.
- A kormányzatoknak **meg kell védeniük** az összeesküvés-elméletek által érintett csoportokat, hogy elkerülje az őket hibáztatókkal szembeni bosszút. Továbbá a kormányzatoknak olyan, megbízható civil társadalmi szervezetek által szervezett programokba kell befektetnie, amelyek **támogatják a kritikus gondolkodást** és az extrémista propaganda felszámolását.
- Egyes összeesküvés-elméletek különösen károsak lehetnek, ezért el kell távolítani őket az internetről. Ugyanakkor ezek az elméletek is a demokratikus párbeszéd részét képezik, ezért nem lehet őket teljes mértékben betiltani. Alapvető fontosságú, hogy **megtaláljuk az egyensúlyt a szólásszabadság és a társadalom védelme** között a megosztó tevékenységek ellen. Ebben a tekintetben a kormányzatoknak arra is figyelniük kell, hogy ha egy adott üzenetet cenzúráznak, akkor nagy valószínűséggel a szélsőséges csoportok úgy fogják ezt a cselekvést beállítani, hogy az az eltérő vélemények elhallgattatására irányuló összeesküvés.
- A **közösségi médiát működtető vállalatok** által végzett tényellenőrzés kulcsfontosságú az összeesküvés-elméletekkel kapcsolatos tudatosság terjesztése szempontjából. A hatóságoknak és a közösségi médiát működtető vállalatoknak továbbá együtt kell működniük, és útmutatásokat kell létrehozniuk arról, hogyan lehet az online elérhető nagy mennyiségű adatban tájékozódni, hogy ezáltal megszüntessék vagy csökkentsék a dezinformációs kampányok hatásait.
- Rendkívül sok összeesküvés-elmélet a terrorista eseményekhez kapcsolódik. E tekintetben alapvető fontosságú, hogy a kormányzati tisztviselők, a biztonsági szolgálatok és a média **egyértelmű kommunikációt** alkalmazzon, ezáltal kiemelve az álhírek és a megerősítetlen bizonyítékok terjesztéséből származó biztonsági kockázatokat.
- Mivel az összeesküvés-elméletek célja a „titkos terv” és az események mögött megbúvó láthatatlan erők leleplezése, a biztonsági és rendfenntartó szerveknek **szorosabb kapcsolatot kell kiépíteniük a sebezhető közösségekkel**. Ha a közösség tagjaival „nem rendfenntartási” kontextusban lépnek kapcsolatba, vagy ha rendőrök is részt vesznek a helyi iskolai tevékenységeken és közösségi eseményeken, azzal tovább fokozható az egymás iránti megértés és bizalom.
- Napjainkban a szélsőjobboldali nézetek komoly veszélyt jelentenek Európára, főleg azért, mert még ha ezek a csoportok nem is folyamodnak erőszakhoz, a propagandájuknak akkor is káros hatása van a társadalomra nézve, mivel gyűlöletbeszédet terjesztenek, és támogatják a célba vett csoportok

dehumanizációját. A kormányzatoknak tehát **nem szabad alábecsülniük az úgynevezett nem erőszakos csoportok jelentette fenyegetést**, illetve az ilyen csoportok összeesküvés-elméletekre fogékony gondolkodásmódját.

- Bár a célpontok változhatnak a történelmi körülményeknek megfelelően, a „zsidók” továbbra is mindenfajta szélsőség összeesküvés-elméleteinek elsődleges bűnbakjai maradnak. Az **Európai Unió biztonságügyi szakpolitikájának** foglalkoznia kell az ehhez hasonló narratívák visszaszorításával, valamint a jelenség kezelésével.

Civil társadalmi szereplők

- Figyelembe véve azokat a nehézségeket, amelyekkel a kormányzatok az összeesküvés-elméletek közvetlen kezelése során szembesülnek, a civil társadalmi szereplőknek és szervezeteknek hangsúlyosabb szerepet kell vállalniuk az olyan **álhírek és hazugságok leküzdése terén, amelyek a radikalizálódás alapjaként szolgálhatnak**, főleg ha a céljuk a liberális társadalom megingatása és a társadalom megosztottságának fokozása.
- Számos összeesküvés-elmélet családi vagy baráti körben terjed. Azok az emberek, akiket szeretünk, hajlamosabbak meghallgatni és komolyan is venni a véleményünket. Ha **proaktív hozzáállást** tanúsítunk, amikor ilyen kontextusban szembesülünk összeesküvés-elméletekkel, hatékonyan fokozhatjuk a témával kapcsolatos tudatosságot.
- Ha összeesküvés-elméletekkel találkozunk, fontos figyelembe venni a következőket:
 - a. **Ne kicsinyeljük le** a vitapartnerünket, és próbáljuk megérteni, hogy miért is annyira fontos az összeesküvés-elmélet az adott személy életében az adott pillanatban.
 - b. **Tegyük egyértelművé**, hogy miért nem értünk egyet az összeesküvés-elmélettel (pl. mert antiszemita, szexista vagy rasszista világnézetet képvisel).
 - c. **Ki kell emelnie az ellentmondásokat** az elméletben, mint például: Ha olyan sok minden történik titokban, akkor miért van számtalan YouTube-videó az interneten, amely leleplezi ezt a feltételezett „összeesküvést”? Ha az „összeesküvők” valóban olyan nagy hatalommal rendelkeznek, miért vannak róluk szóló teljes blogok és videók? Nem ők irányítják ezeket a népszerű videómegosztó platformokat?

Kutatás

Az összeesküvés-elméletek terén további kutatásokra van szükség, szem előtt tartva a következőket:

- **Egyetértést** kell elérni a terminológia és a meghatározások tekintetében. Ezáltal elkerülhetők az első vonalban dolgozó szakértők közötti félreértések, valamint növelhető annak az esélye, hogy hatékonyabb intézkedéseket vezethessenek be.
- Szisztematikus, **összehasonlításon alapuló megközelítés** alkalmazása az összeesküvés-elméleteket vizsgáló különböző tudományterületeken, hogy ezáltal tágabb képet alkothassunk a jelenségről.
- Az akadémiai kutatások és tevékenységek egyesítése az **eredmények tesztelése** és a hatékonyabb válaszreakciók kidolgozása érdekében.
- A **szélsőségesség minden formájában** megnyilvánuló különböző ideológiákra való összpontosítás, hogy ezáltal csökkentsük annak az esélyét, hogy egy adott csoportot megbélyegezzünk. Ez kulcsfontosságú az áldozattá válás érzésének megakadályozásában, valamint az átfogó közbeavatkozások hitelességének biztosításához.

További olvasmányok

Astapova, A., Colăcel, O., Pintilescu, C., és Scheibner, T. (2020). *Conspiracy theories in eastern Europe: Tropes and trends*. Routledge.

Ichino, A., és Räikkä, J. (2020). Non-doxastic conspiracy theories. *Argumenta*, 1–18 (Online).
<https://doi.org/10.14275/2465-2334/20200.ich>

Räikkä, J. (2018). Conspiracies and conspiracy theories: An introduction. *Argumenta*, 3(2), 205–216.
<https://www.argumenta.org/wp-content/uploads/2018/05/1-Argumenta-Juha-Ra%CC%88ikka%CC%88-Conspiracies-and-Conspiracy-Theories.pdf>

Uscinski, J. E. (2020). *Conspiracy theories: A primer*. Rowman & Littlefield.

Bibliográfia

Amadeu Antonio Stiftung. (2019). *Wissen, was wirklich gespielt wird. Widerlegungen für gängige Verschwörungstheorien*. https://www.amadeu-antonio-stiftung.de/wp-content/uploads/2019/10/Verschw%C3%B6rungstheorien_widerlegen.pdf

Barkun, M. (2003). *A culture of conspiracy: Apocalyptic visions in contemporary America*. University of California Press.

Bartlett, J., & Miller, C. (2010). *The power of unreason conspiracy theories, extremism and counter-terrorism*. Demos. https://demosuk.wpengine.com/files/Conspiracy_theories_paper.pdf?1282913891

Berger, J. M. (2018). *Extremism* [Kindle Edition]. The MIT Press Essential Knowledge series.

Bergmann, E. (2018). *Conspiracy & populism: The politics of misinformation*. Palgrave Macmillan.
<https://www.palgrave.com/gp/book/9783319903583>

Berlet, C. (2009). *Toxic to democracy - Conspiracy theories, demonization, & scapegoating*. Political Research Associates. <https://www.politicalresearch.org/sites/default/files/2018-10/Toxic-2D-all-rev-04.pdf>

Bouarfa, T., & Farinelli, F. (2018). *Laïcité et Prévention de la Radicalisation*.
<https://www.europeandemocracy.eu/wp-content/uploads/2019/03/2018-10-24-SCHOOL-HANDBOOK-FRANCE-002.pdf>

Boym, S. (1999). Conspiracy theories and literary ethics: Umberto Eco, Danilo Kiš and The Protocols of Zion. *Comparative Literature*, 51(2), 97-122. <https://doi.org/10.2307/1771244>

Brotherton, R. (2015). *Suspicious minds. Why we believe conspiracy theories* [Kindle version]. Bloomsbury.

Cassam, Q. (2019). *Conspiracy theories* [Kindle version]. Polity Press.

Centre for Analysis of the Radical Right. (2019). 'The Great Replacement' – Decoding the Christchurch terrorist manifesto. <https://www.radicalrightanalysis.com/2019/03/18/the-great-replacement-decoding-the-christchurch-terrorist-manifesto/>

Davey, J., & Ebner, J. (2019). 'The Great Replacement': The violent consequences of mainstreamed extremism. Institute for Strategic Dialogue. <https://www.isdglobal.org/isd-publications/the-great-replacement-the-violent-consequences-of-mainstreamed-extremism/>

De Bolle, C. (2020). Foreword. In Europol. (Ed.), *European Union terrorism situation and trend report (TE-SAT) 2020* (p. 4). European Union Agency for Law Enforcement Cooperation.
<https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020>

- Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S., & Deravi, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Advances in Political Psychology*, 40(1), 3-35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Douglas, K., Sutton, R., Cichocka, A., Ang, J., Deravi, F., Uscinski, J., & Nefes, T. (2019). *Why do people adopt conspiracy theories, how are they communicated, and what are their risks?* Centre for Research and Evidence on Security Threats. <https://crestresearch.ac.uk/news/how-are-conspiracy-theories-adopted-and-what-are-their-risks/>
- Ekman, M. (2019). Anti-immigrant sentiments and mobilization on the internet. In K. Smets, Leurs, K., Georgiou, M., Witteborn, S., & Gajjala, R. (Eds.), *The SAGE handbook of media and migration* (1st ed.) (pp. 551-562). Sage.
- European Commission. (2020). *What are conspiracy theories? Why do they flourish?* https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_en#what-are-conspiracy-theories-why-do-they-flourish
- Europol. (2020). *European Union terrorism situation and trend report (TE-SAT) 2020*. European Union Agency for Law Enforcement Cooperation. <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020>
- Freeman, D., & Bentall, R. P. (2017). The concomitants of conspiracy concerns. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 52, 595-604. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1354-4>
- Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 15(4), 731-742. <https://doi.org/10.2307/3791630>
- Guess, A. M., Lerner, M., Lyons, B., Montgomery, J. M., Nyhan, B., Reifler, J., & Sircar, N. (2020). A digital media literacy intervention increases discernment between mainstream and false news in the United States and India. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(27), 15536-15545. <https://doi.org/10.1073/pnas.1920498117>
- Hofstadter, R. (1964). *The paranoid style in American politics*. Harper's Magazine. <https://harpers.org/archive/1964/11/the-paranoid-style-in-american-politics/>
- Hooper, R. (2020). Populism and conspiracy theory in Latin America. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Hristov, T., McKenzie-McHarg, A., & Romero-Reche, A. (2020). Introduction. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Institute for Strategic Dialogue. (2020). *Covid-19 disinformation briefing No. 2. Far-right mobilisation*. Institute for Strategic Dialogue. <https://www.isdglobal.org/wp-content/uploads/2020/04/Covid-Briefing-2.pdf>
- Institute of Economics & Peace. (2020). *Global Terrorism Index 2019. Measuring the impact of terrorism*. Institute of Economics & Peace. <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2020/08/GTI-2019web.pdf>
- Jackson, P. N. (2018). Conspiracy theories and neo-Nazism in the cultic milieu. In A. Dyrendal, Robertson, D., & Aspren, E. (Eds.), *The handbook of conspiracy theories and contemporary religion* (pp. 461-489). Brill Handbooks on Contemporary Religion.
- Katz, R. (2020). *The far-right's online discourse on COVID-19 pandemic*. https://ent.siteintelgroup.com/index.php?option=com_acymailing&ctrl=archive&task=view&mailid=20576&key=4lfGcEyn&subid=1472-t9ir9gm3qhmVr7&tmpl=component
- Klein, O., & Muis, J. (2018). Online discontent: Comparing western European far-right groups on Facebook. *European Societies*, 21(4), 540-562. <https://doi.org/10.1080/14616696.2018.1494293>
- Krekó, P. (2020). Countering conspiracy theories and misinformation. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Krouwel, A., Kutiyski, Y., van Prooijen, J.-W., Martinsson, J., & Markstedt, E. (2017). Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs, economic evaluations and political trust? Evidence from Sweden. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 435-462. <https://doi.org/10.5964/jspp.v5i2.745>

- Labbe, C., Padovese, V., Richter, M., & Harling, A.-S. (2020). *QAnon's deep state conspiracies spread to Europe*. NewsGuard. <https://www.newsquardtech.com/special-report-qanon/>
- Lee, B. (2020). Radicalisation and conspiracy theories. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Les Ambassadeurs d'expression citoyenne. (2020). *Les Joutes Verbales*. <https://ambassadeurs.org/les-joutes-verbales/>
- Lewandowsky, S., & Cook, J. (2020). *The conspiracy theory handbook*. Center for Climate Change Communication, George Mason University. <https://www.climatechangecommunication.org/wp-content/uploads/2020/03/ConspiracyTheoryHandbook.pdf>
- Lewandowsky, S., van der Linden, S., & Cook, J. (2018). Can we inoculate against fake news? *CREST Security Review*, (8), 10-11. <https://crestresearch.ac.uk/comment/can-we-inoculate-against-fake-news/>
- Marchiewska, M., & Cichocka, A. (2020, 23 March). *How a gender conspiracy theory is spreading across the world*. The Conversation. <https://theconversation.com/how-a-gender-conspiracy-theory-is-spreading-across-the-world-133854>
- McKenzie-McHarg, A. (2020). Conceptual history and conspiracy theory. In M. Butter & Knight, P. (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* [Kindle version]. Routledge.
- Mulligan, K., & Habel, P. (2012). The implications of fictional media for political beliefs. *American Politics Research*, 41(1), 122-146. <https://doi.org/10.1177/1532673X12453758>
- Nelson, A. (2020, 22 July). *What is Pizzagate? The fake news scandal involving Hilary Clinton and Wikileaks explained - And why it's trending amid Epstein inquiry*. The Scotsman. <https://www.scotsman.com/news/politics/what-pizzagate-fake-news-scandal-involving-hilary-clinton-and-wikileaks-explained-and-why-its-trending-amid-epstein-inquiry-2879166>
- Radicalisation Awareness Network (2020). *Violent right-wing extremism in focus*. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/docs/ran_brochure_violent_right_wing_extremism_in_focus_en.pdf
- Radicalisation Awareness Network (2019). *Extremism, radicalisation & mental health: Handbook for practitioners*. RAN Centre of Excellence. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-h-and-sc/docs/ran_h-sc_handbook-for-practitioners_extremism-radicalisation-mental-health_112019_en.pdf
- Radicalisation Awareness Network (2019). *RAN EDU meeting on dealing with religion-inspired extremist ideologies in school*, Ex Post Paper. Antwerp, Belgium: RAN Centre of Excellence, p. 11. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_meeting_dealing_religion-inspired_extremist_ideologies_school_14-15_112019_en.pdf
- Radicalisation Awareness Network (2019). *Doing digital youth work in a P/CVE context*. Ex post paper, Radicalisation Awareness Network. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_yf-c_doing_digital_youth_work_in-p-cve_context_copenhagen_29112019_en.pdf
- Radicalisation Awareness Network (2019). *Far-right extremism. A practical introduction*. RAN Centre of Excellence. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_fre_factbook_20191205_en.pdf
- Radicalisation Awareness Network (2017). *Dealing with fake news, conspiracy theories and propaganda in the classroom*. Ex post paper, RAN Centre of Excellence. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_dealing_fake_news_conspiracy_theories_propaganda_classroom_29-30_11_2017_.pdf
- Radu, R. N., & Schultz, T. (2017). *Conspiracy theories and (the) media (studies)*. Working Paper Feb. 2017, CA COST Action CA15101, Comparative Analysis of Conspiracy Theories (COMPACT). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3089178>

- Sessa, M. G. (2020, 27 April). *COVID-19 conspiracy theories: Comparative trends in Italy, France, and Spain*. EU DisinfoLab. <https://www.disinfo.eu/publications/covid-19-conspiracy-theories-comparative-trends-in-italy-france-and-spain/>
- Sunstein, C. R. (2016). *Conspiracy theories and other dangerous ideas* [Kindle version]. Simon & Schuster.
- Sunstein, C. R., & Vermeule, A. (2009). Conspiracy theories: Causes and cures. *Journal of Political Philosophy*, 17(2), 202-227. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2008.00325.x>
- UNODC. (2012). *The use of the internet for terrorist purposes*. United Nations Office on Drugs and Crime. https://www.unodc.org/documents/terrorism/Publications/Use_of_Internet_for_Terrorist_Purposes/ebook_use_of_the_internet_for_terrorist_purposes.pdf
- van Prooijen, J.-W., Krouwel, A. P. M., & Pollet, T. V. (2015). Political extremism predicts belief in conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 6(5), 570-578. <https://doi.org/10.1177/1948550614567356>
- Weimann, G. (2015). *Terrorism in cyberspace: The next generation*. Woodrow Wilson Center Press with Columbia University Press.
- Winter, A. (2014). My enemies must be friends: The American extreme-right, conspiracy theory, Islam, and the Middle East. In M. Butter & Reinkowski, M. (Eds.), *Conspiracy theories in the United States and the Middle East* (pp. 35-58). De Gruyter.
- Zadrozny, B. (2020, 19 February). *What is the 'boogaloo'? How online calls for a violent uprising are hitting the mainstream*. NBC News. <https://www.nbcnews.com/tech/social-media/what-boogaloo-how-online-calls-violent-uprising-are-getting-organized-n1138461>
- Zadrozny, B., & Collins, B. (2018, 14 August). *How three conspiracy theorists took 'Q' and sparked Qanon*. NBC News. <https://www.nbcnews.com/tech/tech-news/how-three-conspiracy-theorists-took-q-sparked-qanon-n900531>
- Zollo, F., Bessi, A., Del Vicario, M., Scala, A., Caldarelli, G., Shekhtman, L., Havlin, S., & Quattrociocchi, W. (2017). Debunking in a world of tribes. *PLOS ONE*, 12(7), e0181821. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0181821>

A szerzőről:

Francesco Farinelli történelemkutató, a fő kutatási területe a terrorizmushoz és a radikalizálódáshoz kapcsolódó jelenségek. PhD fokozatát a Bolognai Egyetemen szerezte, történelem szakon. A European Foundation for Democracy szervezet programvezetőjeként dolgozik, valamint tagja a Radikalizálódástudatossági Hálózat szakértői csapatának. Számos esszét és könyvet írt a terrorizmussal kapcsolatban, illetve kézikönyveket is írt, amelyek gyakorlati eszközöket nyújtanak az első vonalban dolgozó, a radikalizálódás megelőzésével foglalkozó szakemberek számára. Szakterülete és publikációi kiterjednek az álhírek és a médiában terjedő összeesküvés-elméletek, valamint a társadalomra gyakorolt hatásuk tanulmányozására is.

TOVÁBBI INFORMÁCIÓK AZ EURÓPAI UNIÓRÓL

Online

Az Európai Unióval kapcsolatban az Európai Unió összes hivatalos nyelvén találhat további információkat az Europa weboldalon: https://european-union.europa.eu/index_hu

Európai uniós kiadványok

Ingyenes és fizetős európai uniós kiadványokat tölthet le és rendelhet a következő weboldalon: <https://op.europa.eu/hu/web/general-publications/publications>. Ha több példányra van szüksége az ingyenes kiadványokból, lépjen kapcsolatba a Europe Direct Tájékoztató Központtal vagy a helyi tájékoztató központtal (lásd: https://european-union.europa.eu/contact-eu_hu).

Uniós jog és kapcsolódó dokumentumok

Az Európai Unióval kapcsolatos jogi információk megtekintéséhez – beleértve az 1952 óta érvényben lévő uniós jogot minden hivatalos nyelven – látogasson el az EUR-Lex weboldalára: <http://eur-lex.europa.eu>

Nyílt hozzáférésű adatok az Európai Unióról

A nyílt hozzáférésű adatok európai uniós portálja (<https://data.europa.eu/hu>) hozzáférést biztosít az európai uniós adatkészletekhez. Az adatok ingyenesen letölthetők és újrafelhasználhatók, üzleti és nem üzleti célokra is.

Radicalisation Awareness Network

Publications Office
of the European Union